

SPIRA GYÖRGY

Az olasz–magyar viszony történetéhez: egy úti céljától eltérített levél 1848 első hónapjából

*A bécsi Staatsarchiv legjobbjainak sorából
fájdalmunkra nagyon korán elvesztett
Horst Brettner-Messler emlékének*

Ugye nem feledték, mint vázolta fel Petőfi annak a futótűznek az állomásait, amely 1848 első negyedében végigsöpört Európán: „Egyszerre leszakadt az ég a földre, jelenné lett a jövő ... a forradalom kitört Olaszországban!” „Olaszországban tölté gyermekségét, vándorolt föl felé, egyszerre Párizsban termett, mint férfi”, majd „a forradalom lángja becsapott Németországba, egyre tovább harapózott; végre Bécsset is fölgyújtotta”,¹ s két nap múlva, március 15-én már lángba borította Pest városát is. Az a nap pedig, amelyen leszakadt az ég a földre, a palermói felkelés kitörésének a napja, január 12. volt.

De hogy olasz földön rövidesen robbanásra fog sor kerülni, az már jóval a palermóiak talpra állása előtt is érzékelhető volt; érzékelhető volt a Habsburgok uralmát nyögő észak-itáliai tartományokban, Lombardiában és Venetóban is, kivált Lombardia és a két tartományból összetákolt úgynevezett Lombard-velencei Királyság fővárosában, Milánóban. Mert az a vágy, hogy a számos kisebb-nagyobb államra széttagolt Itáliából létrejöjjön az egységes Olaszország, nem csupán a kettős Szicíliához tartozó Palermóban és Nápolyban, illetve az Egyházi Államba kebelezett Rómában és Bolognában vagy a Toscanai Nagyhercegség központjában, Firenzében és a Szárd Királyság székvárosában, Torinóban, meg a hajdani nagylétét gyászoló *Serenissima* szívében, Velencében élt elevenen, hanem Milánóban nemkülönben.

Az adott viszonyokkal való elégedetlenséget pedig ehelyütt – akár Velencében – még csak fokozták a Habsburgok elnyomó rendszerének türelemmel nehezen elviselhető sajátosságai. Mindenekelőtt az, hogy az itteni Habsburg-alattvalóknak semmi beleszólásuk nem volt tartományuk ügyeinek az intézésébe. Mert hát Lombardiában is, Venetóban is létezett ugyan rendi gyűlés, *congregazione centrale*, ezek a testületek azonban legfeljebb alázatos kéréseket fogalmazhattak meg, de semmiről sem dönthettek tetszésük szerint: a két tartomány igazgatását Bécsből rájuk szabadított és teljhatalommal bíró hivatalnokok látták el az uralkodó, I. (Magyarországon e néven V.) Ferdinánd egyik nagybátyjának, a „Lombard-velencei Királyság” alkirályává

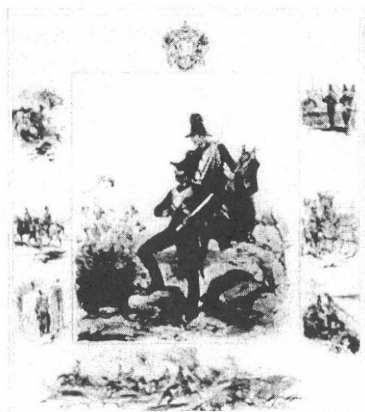

„KIFELE, IDEGEN!”

¹ Lapok Petőfi Sándor naplójából, 1848. márc. 17., Petőfi Sándor Összes Művei (a továbbiakban: PSÓM) V. Szerkesztette: V. Nyilassy Vilma és Kiss József. Budapest, 1956. 79–80.

megtett Rainer főhercegnek a vezetésével, s e hivatalnokok között mutatóba sem kerülközött helybeli;² a lombardiai rendőrség főigazgatójának, Carlo Giusto Torresani-Lanzenfeld bárónak a személyében egy szál olasz, igaz, akadt a bécsi udvar eme hű szolgáinak az együttesében, de ő sem Lombardia, hanem a Habsburgok iránti imádatáról különösen elhíresült Tirol szülőtte volt.³ És hogy ezeknek az uraknak a tevékenysége véletlenül se ütközzék akadályokba, azon óva őrködött a császári hadsereg, amelynek a Veneto nyugati szélén fekvő Veronában székelő Joseph Radetzky gróf tábornagy parancsnoksága alatt 1848 elején nem kevesebb, mint 78 ezer – kétharmadrészt a birodalom más tartományai-ból idevezényelt – katonája állomásozott az észak-itáliai provinciákban,⁴ s amelynek a közelébe tartozott a birodalom egyetlen csendőralakulata, a Milánóban elhelyezett lombardiai zsandárezred is.⁵

Hatalmuk érinthetetlenségének a biztosítására azonban a Habsburgok Észak-Itáliában sem csak a hivatalnoki kart és a hadsereget használták fel, hanem a birodalmuk más terü-

A HADSEREG LOMBARDIAI CSENDŐREI

letein szívesen alkalmazott egyéb eszközöket is: a titkosrendőrséget, a cenzúrát⁶ és a börtönöket, amelyekben könnyen otthonra lelhetett, aki mások füle hallatára hangot merészelt adni a helyzettel való elégedetlenségének. (1847 és 1848 fordulóján például ilyen okból két paviai egyetemista várta tanévének végét a milánói börtönökben.⁷)

Márpedig az elégedetlenség növekedésének a negyvenes évek második felében az elnyomó intézkedések sem tudták elejét venni, sőt éppenséggel maguk is előmozdítóivá lettek. De hozzájárultak ehhez a gazdasági bajok is. Kivált az élelmiszerek árának egekbe szökellése.⁸ Amit végső soron az Európára 1845-től kezdve három éven át ismétlődően le-lesújtó aszály idézett elő. Mert a földeken ennek következtében e három esztendőben Írországtól Oroszorszáig – s az Appennini-félsziget középső és déli területein⁹ is – a korábbinál és a szükségesnél jóval kevesebb gabona és burgonya termett. S a Pó síkságát az aszály kivéte-

² Vö. Srbik, Heinrich: Metternich, der Staatsmann und der Mensch II. München, 1925. (a továbbiakban: Srbik) 122.

³ Vö. Wurzbach, Constant: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XLVI. Wien, 1882. (a továbbiakban: Wurzbach) 162.

⁴ Vö. Ignaz Hardegg-Glatz gr. lovassági tábornok, a cs. kir. udvari haditanács elnöke Klemens Wenzel Lothar Metternich-Winneburg hg. osztrák államkancellárhoz, Bécs, 1848. jan. 12., Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Kriegsarchiv (KrAv), Wiener Hofkriegsrat (WHKR), Präsidialreihe, CK-Akten (a bécsi udvari haditanács iratai) (PrR/CK) 1848 : 78–79. Hogy ennek a fegyveres erőnek csupán egyharmadát tették ki lombardiai és venetói állítású alakulatok, arról a legilletékesebb, a Radetzky mellett ekkor főhadsegédi teendőket ellátó Karl Schœnhals altábornagy is ír névtelenül megjelent visszaemlékezésében: Erinnerungen eines österreichischen Veteranen aus dem italienischen Kriege der Jahre 1848 und 1849. Stuttgart–Tübingen, 1852. (a továbbiakban: [Schœnhals]) I, 92.

⁵ Vö. Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1848. 415–416.

⁶ Vö. [Schœnhals] I, 38.; Srbik II, 122–123.

⁷ Torino 1° gennaio, La Concordia 1848. jan. 1., 1. sz. 1.

⁸ Spellanzon, Cesare: Storia del Risorgimento e dell'unità d'Italia III. Milano, 1936. (a továbbiakban: Spellanzon) 146.

⁹ Vö. [Schœnhals] I, 59.

lesen megkímélte ugyan, de a lombardokon ez sem segített. A császári hatóságok ugyanis gondoskodtak arról, hogy Lombardiából nagy mennyiségű élelmi cikket szállítsanak ki birodalmuk más tartományába, ahol a népesség a szó szoros értelmében éhhálállal küzdött.¹⁰

A császáriak azonban nem csupán ekkor és ilyen módon szipolyozták ki észak-itáliai tartományait, hanem már korábban és más eszközökkel is. Közéjük tartozott az osztrák örökös tartományokban és a „Lombard-velencei Királyság”-ban is érvényesített állami dohánygyedárúság,¹¹ s közéjük tartozott a Bécsben 1839-ben megszervezett lottéria¹² intézménye is; mivel a dohányzás Milánóban olyannyira elterjedt, hogy itt nemcsak a házuk erkélyén üldögélő dámák, hanem az utcákon kószáló fiúgyermek kezében is gyakran lehetett látni égő szivarokat, s mivel Milánóban is sokan voltak, akik sorsuk jobbra fordulását attól várták, ha minden megtakarított pénzüket lottócedulákba fektetik,¹³ az államnak igen nagy haszna támadt mindkét szenvedély kiaknázásából: a dohánytermékek árusítása évente több mint 4 millió lírányi (azaz több mint 1½ millió pengőforintnyi), a lottó pedig évi több mint másfél millió lírányi (azaz több mint félmillió forintnyi) bevételhez juttatta az osztrák államkincstárát.¹⁴

A lombardoknak tehát – s kivált a milánóiaknak – a negyvenes években éppen elég – s az évek múlásával egyre több – okuk adódott az elégedetlenségre, elégedetlenségüknek pedig ismételten kifejezést is adtak, habár ezt a rájuk nehezedő elnyomás miatt eleinte csak közvetett formában teheték meg. Amikor például 1842. március 9-én a milánói Teatro alla Scalában bemutatták Giuseppe Verdi *Temistocle Solera* szövegére írt *Nabuccóját*, a színház zsúfolásig megtöltő közönség, amely a babiloni fogságba hurcolt zsidók sorsában – teljes joggal – saját sorsát látta megjeleníteni az opera színpadán, hatalmas ünneplésben részesítette a művet s benne is főleg a *Va pensiero, sull'ali dorate* (Szállj gondolat aranyló szárnyakon)¹⁵ kezdetű kórusrészletet, amely a rabságra vetett zsidók hazájuk iránti sóvárgásának adott hangot, és a következő napokban a jó fülű olaszok márt utca hosszát fütyörészték – s nemcsak Milánóban, hanem távolabbi helyeken is – e kórus dallamát.¹⁶

Bő fél évtized múltán pedig a milánóiak ennél is nagyobb – bár nem teljesen spontán, hanem a városi tanács által is szervezett – ünneplésben részesítették Bartolomeo Romilli érseket, akit az 1846-ban trónra lépett új pápa, IX. Pius 1847 júniusában az előző év novemberében elhunyt milánói érsek, Karl Kajetan Gaisruck gróf utódjává nevezett ki, s aki 1847. szeptember 5-én vonult be Milánóba, hogy a 4. században élt nagy egyházatya, Szent Ambrus örökébe lépjen. Az érkezőt és kíséretét ekkor, amerre a Ticinói kaputól a Boldogságos Szűznek szentelt dómig elhaladt, mindenfelé rögtönzött diadalkapuk, virágfüzérekkel borított házak és az útvonal mentén óriási éljenző tömegek, besötétedés után

¹⁰ Erről Spellanzon a 8. jegyzetben hivatkozott helyen. – Az ínség sújtotta területek közé tartozott példának okáért Felső-Magyarország is, ahol 1845 és 1847 között állítólag vagy 30 ezer ember halt éhen (vö. Spira György: *A magyar negyvennyolc és a csángók*. Spira György: Vad tűzzel. Budapest, 2000. 68.). De hogy ide jutott-e Lombardiából származó ennivaló, arról nincs tudomásunk.

¹¹ Ennek létéről és jövedelmező voltáról Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. III, Pest, 1868. 117.

¹² Vö. Pester Lloyd-Kalender für das Schalt-Jahr 1860. Pest, 1860. 52.

¹³ [Schœnhals] I, 69–70.

¹⁴ Spellanzon III, 435. – 1 ausztriai ezüstlira ¼ ezüstforinttal volt egyenértékű. (Erről Szalkay Gergely és Németh János [szerk.]: *Ipar-cimtár... 1847. közönséges évre*. Pest, 1846. 44.)

¹⁵ Eltérő fordításban idézi Staud Géza: *A színház világtörténete*. Budapest, 1972. 631.

¹⁶ Spellanzon III, 61. – Érdekes, hogy amikor a darabot 1847-ben bemutatta a pesti Nemzeti Színház is, itt már nem aratott tetszést (Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története*. I. Budapest, 1940. 110.), holott az észak-olaszokhoz hasonlóan a magyarok is a Habsburgok elnyomottjai voltak.

pedig városzerte fénybe boruló ablakok köszöntötték, s az emberek lelkesedését az sem lohasztotta le, amit némely rossz nyelvek híreszteltek, hogy tudniillik az új főpásztor „ál-szent, pazardi, közepszerű műveltségű” („gesuitante, spendereccio, di mediocre cultura”) férfiú, mert a milánóiak szemében mindezt bőségesen ellensúlyozta az a tény, hogy az ő személyében ismét olasz ember került főgyházmegyéjük élére¹⁷ – ellentétben elődjével, Gaisruck bíborossal, aki egy régi és előkelő stájerországi grófi család sarja volt.¹⁸

És hogy a milánóiak elkeseredettsége a negyvenes évek folyamán fokozatosan milyen nagyra nőtt, azt jól mutatta egy másik – ellenkező előjelű – megnyilatkozás is, amelyre a világhírű osztrák balerina, Fanni Elßler szolgáltatott okot. Ő ugyanis, akit ebben az évtizedben New York-tól kezdve Párizson át Szentpétervárig mindenütt, ahol fellépett – így 1845-ben Milánóban is –, mind művészete, mind külcsínja folytán lelkesen ünnepeltek,¹⁹ 1847 vége felé ismét a milánói Scalában vendégszerepelt, ekkor azonban már nem tett szert újabb közönségsikerre. S ennek okozója egy széles körben terjedő névtelen röpirat volt, amely arra hívta fel olvasóit, hogy a művésznő fellépéseinek alkalmával tartózkodjanak a Scala felkeresésétől, nehogy bárki is azt mondhassa, hogy „a milánóiak legyőzettek egy balerina bájai által” („i Milanesei furono vinti dai vezzi di una ballerina”).²⁰ És a művészpártoló milánói közönség hallgatott is a felhívásra – pusztán azért, mert Fanni Elßler osztrák volt.²¹

Az ilyen és hasonló megnyilatkozások sokak szemében persze jelentéktelen, figyelmet nem érdemlő fejleményeknek tetszettek. Annál inkább felfigyelt viszont rájuk a mindenható osztrák államkancellár, Klemens Wenzel Lothar Metternich-Winneburg herceg, aki legfőbb feladatát – mondhatni: élete értelmét – abban látta, hogy bárminő bomlasztó törekvással szemben megvédelmezze a Habsburg-birodalom, sőt a napóleoni háborúk lezárulta után épp az ő vezetésével kialakított egész európai hatalmi rendszer épségét. Éppen ezért ő a legkisebb nyugtalanító esemény fölött sem volt képes közönyösen elsiklani, s feleségének, Zichy-Ferraris Melanie grófnőnek már 1847 augusztusában feltűnt, mennyire nyomasztják férjét a rossz hírek.²² Maga Metternich pedig ugyanebben a hónapban már kertesél nélkül hangot adott annak a véleményének, hogy az Alpoktól délre kialakult helyzet „szerfölött aggasztó” („eine höchst bedenkliche”),²³ mert az olaszokat áthatja a „felforgatás szelleme, s ennek következéseit nem nehéz előre látni” („Geist des Umsturzes, dessen Folgen unschwer voraussehen sind”).²⁴ S egy negyed év múlva még tovább ment: immár azt is megjósolta, hogy ha nem állják útját, akkor „Itáliában hamari forradalom” („révolution prochaine en Italie”) várható.²⁵

Mivel pedig Metternich a jelek szerint nem hitte, hogy Rainer főherceg egymagában is képes lesz megbirkózni a tornyosuló nehézségekkel, tanácsadójául már augusztusban elküldte mellé egyik bizalmi emberét, Karl Ludwig Ficquelmont gróf lovassági tábornokot és

¹⁷ Mindezekről részletesebben Spellanzon III, 210–214. – Romilli fogadtatásáról hasonló, de persze a milánóiak iránti rosszindulatról tanúskodó képet fest – az új érsek bevonulásának a napját egyébként tévesen szeptember 6-ra időzítő – [Schönhals] I, 66–68.

¹⁸ Wurzbach V. Wien, 1859. 57–58.

¹⁹ Wurzbach IV. Wien, 1858. 28–29.

²⁰ Spellanzon III, 435.

²¹ Spellanzon egyébként F. Elßlert az előbb idézett helyen németnek mondja, vezetéknevét pedig Ellsler alakban írja.

²² Stelvio, A.: Le memorie del principe di Metternich. Firenze, 1885. 106.

²³ Metternich Radetzkyhez, Bécs, 1847 aug. 22., Aus Metternich's nachgelassenen Papieren (a továbbiakban: MNP). Szerkesztette: Alfons Klinkowström. VII. Wien, 1883. 473.

²⁴ Metternich Apponyi Antal Rudolf gr. párizsi osztrák nagykövethoz, s. l. [Bécs], 1847. aug. 6., közli Elisabeth Droß (szerk.): Quellen zur Ära Metternich. Darmstadt, 1999. 321.

²⁵ Metternich Karl Ludwig Ficquelmont gr. lovassági tábornok államértekezleti miniszterhez. Bécs, 1847. dec. 9., MNP VII, 441.

államértekezleti minisztert,²⁶ akire – minthogy 1840-től kezdve az államkancellária hadügyi osztályának vezetőjeként²⁷ valóságos jobbkezévé nőtte ki magát –, bár nála csak négy évvel volt fiatalabb, hovatovább mint a kancellári székben leendő utódjára²⁸ és művének méltó folytatójára tekintett, s akitől gyaníthatóan már csak azért is sokat várt, mert a húszas években elébb firenzei, majd nápolyi osztrák követként kilenc esztendőn át éppen olasz földön szolgált.²⁹ Nagy kérdés azonban, hogy Metternich a kényes milánói küldetésre Ficquelmont személyében megtalálta-e a legalkalmasabb embert. Hiszen a grófról nem mindenki volt az övéhez hasonló jó véleménnyel. Egyik Ficquelmont-t jól ismerő diplomatatársa, az ekkor drezdai osztrák követként szolgáló Wilhelm Pflügl báró például azt vallotta, hogy ő „csupán választékos jelentések írója” (ami Metternich szemében persze nem keveset nyomott a latban, hiszen a herceg elvárta, hogy diplomatáitól választékos franciasággal szövegezett követi jelentéseket kapjon), s Ficquelmont – folytatta Pflügl – „megalapozott képzettséggel és ismeretekkel” sem rendelkezik. „Ráadásul – tette még hozzá mindezekhez a drezdai követ – ő kényelemszerető szibarita, akiben semmi, de semmi munkakedv nem lakozik.” Végezetül pedig – hogy a kegyelemdőfést is megadja kollégájának – azt is fejére olvasta, hogy már 75 esztendő (holott 75. életévét a gróf valójában csupán 1852-ben töltötte volna be³⁰) s hogy podagrában szenved³¹ (ami persze igaz is lehetett).

Hogy azonban megalapozottak voltak-e azok a – nyilvánvalóan személyes ellenszenvből is fakadó – vádak, amelyekkel Pflügl illette Ficquelmont-t, avagy mégiscsak jogos volt-e Metternich iránta táplált bizalma, azt csak akkor tisztázhatjuk, ha megvizsgáljuk, hogy az ő Milánóba érkezése után mennyiben változtak az ottani viszonyok. Mert bizonyos, hogy 1847 augusztusára a helyzet Milánóban is, környékén is rendkívül elmérgesedett. S erről mindennél ékebben tanúskodtak az előző hónapokban az érlelmi cikkek kivitele miatt kirobant megmozdulások, amelyek nem korlátozódtak pusztá tüntetésekre, hanem odáig mentek, hogy némely Milánótól északra fekvő településeken az elkeseredett emberek csoportokba verődve kifosztották az élelmiszerkereskedők raktárait s támadásokat intéztek az érlelmi cikkeket szállító társzekerek és bárkák ellen, saját birtokukba véve a rajtuk talált árut (amit a katonaság sem volt képes megakadályozni).³²

A körülmények tehát, amelyek között a Milánóba érkezett Ficquelmont-nak meg kellett kezdenie ottani működését, a császáriakra nézve egyáltalán nem voltak kecsegtetőek. Metternich azonban világosan értésére adta Ficquelmont-nak is, Rainer főhercegnek is, hogy szerinte miként célszerű eljárniok: hogy lehetőleg alkudozások révén kell elérniök az ellenséges elemek meghátrálását, ha viszont ilyenén próbálkozásaik sikertelenek maradnak, akkor – igaz, csakis ebben az esetben – habozás nélkül igénybe kell venniök a hadsereg be-

²⁶ [Schoenhals] I, 64.; Stelvio 105.; Srbik II, 132–133.; Spellanzon III, 221–222.

²⁷ Wurzbach IV, 222.

²⁸ Erről Srbik a 26. jegyzetben hivatkozott helyen.

²⁹ Wurzbach IV, 221.

³⁰ Wurzbach IV, 221. – Ficquelmont egyébként nem is élte túl Metternichet: már 1857-ben meghalt, Metternich viszont csak 1859-ben hunyt el. De Ficquelmont így is korábbi főnökének utódja lett: az 1848. március 13-i bécsi forradalom győzelme és Metternich lemondása után március 20-án megalakult első miniszteriális osztrák kormányban ő kapta meg a külügyi tárcát, majd április 18-tól május 7-ig ő látta el a miniszterelnöki teendőket is; s ezután felhagyott a közéleti tevékenységgel. Erről Wurzbach IV, 222., valamint a Waltraud Heindl összeállította I. táblázat a Die Protokolle des österreichischen Ministerates 1848–1867 című kiadványsorozat Einleitungsbandjában, Wien, é. n. [1970].

³¹ Pflügl ifj. Johann Vesque br. kancelláriai tanácsoshoz, Drezda, 1848. márc. 13., ÖStA HHSStA Nachlässe und Sonderbestände, Nachlaß Johann Vesque 97.

³² Az ilyen megmozdulásokról részletes képet fest Spellanzon a 8. jegyzetben hivatkozott helyen.

avatkozását.³³ Ám ezeknek az irányelveknek az érvényesítése vajmi kevésbé valósult meg. Ficquelmont ugyanis Milánóba érkezte után létrehozott Rainer főherceg elnökletével egy a politikai ügyek megtárgyalására hivatott rendkívüli tanácsot, s ebbe önmagán kívül meghívta Radetzky tábornagyot, valamint a lombardiai kormányzót, Johann Baptist Spaur grófot és az itteni rendőrség főigazgatóját, Torresani bárót, ezeknek az uraknak a tenni-valókról alkotott véleménye azonban fölöttébb megoszlott: Radetzky katonáemberhez illően az „erélyes politika” („politica energica”) mellett kardoskodott, Spaur gróf ezzel szemben azt hangoztatta, hogy kizárólag „mértéktartó és engesztelékeny politika” („politica mite e conciliativa”) járna eredménnyel, a tanács többi tagja pedig „ingadozott” („ondeggianti erano”) e két álláspont között. S maga Ficquelmont a vita során apránként Spaur mellé állt – egyrészt, mert ez megfelelt Metternichtől kapott útavalójának, másrészt, mert abban bízott, hogy a kormányzat erőszakos eszközök igénybe vétele nélkül is képes lesz úrrá lenni a nehézségeken –, a többség viszont, kevésbé derűlátó lévén, végül is a Radetzky javallotta „erélyes politika” mellett döntött.³⁴

Ahhoz azonban, hogy fegyveres erővel fojtsák el a szabadságtörekvéseket, a császáriaknak el kellett érniök, hogy e törekvések milánói hívei ne csupán operaszerzők ünneplésének vagy táncművészek bojkottálásának a formájában adjanak hangot vágyaiknak, hanem közvetlenebbül, a politikai élet mezején is síkra szálljanak céljaik elérése érdekében. De erre Radetzkyéknek nem kellett örökkéig várniok. 1847 vége felé ugyanis számos példányban kézről kézre járt Milánóban két újabb röpirat, amely különösen érzékenyen érintette a hatalom birtokosait, mert az államkincstár bevételeinek apasztását kezdeményezte. Nevezetesen: az egyik (ismeretlen szerzőjű) írásmű arra hívta fel olvasóit, hogy ezentúl tartózkodjanak a lottózástól, a másik pedig (amelyet egy milánói gimnáziumi tanár, Giovanni Cantoni szövegezett meg) arra, hogy a maguk módján kövessék az egykori amerikai angol gyarmatok lakóinak a példáját, akik 1773. december 16-án a tengerbe szórták a teaárusítás monopóliumának kiváltságával felruházott brit Kelet-indiai Társaság által Bostonba szállított 17 ezer angol font értékű teát: 1848 első napjától kezdve ne vásároljanak többé osztrák dohánytermékeket³⁵ (amelyekről különben maguk az osztrák kormányférfiak is elismerték, hogy a lehető „legrosszabb és teljességgel élvezhetetlen minőségűek”³⁶).

És a felhívásoknak lett is foganatjuk: a lottócedulákat árusító helyek legtöbbször január 1-jén maradt zárva, hanem a következő napokban is, amelyik pedig az újévi ünnep elmúltával mégis kinyitott, azt az erre felfigyelő milánóiak megrohanták és feldúlták, s a köztereken az újesztendő beköszöntétől kezdve többé nem lehetett látni szivarozó embereket. Kivéve néhány olyan császári tisztet, aki újév napján éppen nem lévén szolgálatban, polgári öltözékben és tüntetően szivarozva grasszált a Corsón és környékén. Az ilyeneket azonban a feldühödött emberek tüstént körbefogták és felszólították, hogy meghajolva a közakarát előtt, azonnal dobják el szivarjukat, ha pedig nem engedelmeskedtek habozás nélkül, akkor szidalmazni kezdték és kifütyülték őket, sőt némelyiküknek egyenesen kiverték a szájából a szivart. S még olyan előkelőséget sem kíméltek, amilyen Gustav Neipperg

³³ Metternich Ficquelmont-hoz, Bécs, 1847. aug. 22., MNP VII, 472–473.; Metternich Rainer főhg.-hez, Bécs, 1847. szept. 3., MNP VII, 474–475.; Metternich Ficquelmont-hoz, Bécs, 1847. dec. 9., MNP VII, 441.

³⁴ Spellanzon III, 390.

³⁵ Spellanzon III, 434–435.

³⁶ Ezt a véleményt idézi Bibl, Viktor: Der Zerfall Österreichs. II, Wien–Berlin–Leipzig–München, 1924. (a továbbiakban: Bibl) 87. Az eredetiben: „in der allerschlechtesten und ungenießbarsten Qualität erzeuge”.

gróf mérnökari százados volt, akinek pedig – Mária Lujza főhercegnő és az ő második férje, Adam Albert Neipperg gróf fia lévén – Habsburg-vér is csörgedezett az ereiben.³⁷

Az efféle erőszakos fellépések persze kapóra jöttek a hatalom milánói képviselőinek, ahhoz azonban nem voltak elegendők, hogy lehetőséget teremtsenek a Habsburg-ellenes milánóiak összességével történő leszámolásra, hiszen csupán egyes embereknek egyes emberek (illetőleg egyes boltok) elleni támadásai voltak. Az uraknak tehát gondoskodniuk kellett arról, hogy a milánói hazafiak tömegesen tegyék ki magukat a megtorlásnak. S az udvar hú szolgálói gondoskodtak is erről: január 3-án a laktanyákban bort és pálinkát osztottak a katonák között, s egy részüket – többek közt az olasz katonákból álló D'Anthon- és a magyarországi katonákból szervezett Weiler-gránátoszászlóalj tagjait – szivarokkal is ellátták, majd emezeknek meghagyták, hogy – immár egyenruhában és csoportosan – szivarozva vonuljanak a város központjába, a többieket pedig – s nemcsak gyalogosokat, hanem lovasokat, így például a Mészáros Lázár ezredes vezényelte 5. (Szárd király) huszárezredhez³⁸ tartozókat is – készenlétbe helyezték a laktanyákban, hogy ha kihívón szivarozó bajtársaikat – mint Radetzkyék remélték – támadás érné valahol, haladéktalanul a megtámadottak segítségére siessenek és kímélet nélkül lesújtsanak a támadókra.

Amit pedig a jó urak kiterveltek, az meg is valósult: mikor Milánó utcáin délután négy óra tájt feltűntek a pökhendien pöfékelő fegyveresek, pillanatokon belül hatalmas tömeg fogta őket gyűrűbe, s a felháborodott emberek ez alkalommal is kifütyülték, majd kövekkel és virágcserepekkel meg is dobálták a népakaratot látványosan semmibe vevőket. Mire a szorult helyzetbe került vitézek – jó előre készenlétbe helyezték s csak erre váró, most pedig rohanvást védelmükre kelő társaikkal együtt – fegyvert rántottak és vitézül vagdalozva rárontottak a fegyvertelen sokaságra, majd – hogy jelét adják engesztelhetetlenségüknek (és erőfölényüknek) – a megfutamodó s menedéket csapszékekben és gyógyszer-tárakban kereső embereket ezekről a gyarló búvóhelyekről is kiverték, s csupán napnyugta után húzódtak vissza laktanyáikba, halottak és sebesültek tucatjait hagyva maguk mögött, holtan hagyva maguk mögött olyan személyeket is, akik egyáltalán nem voltak vádolha-

EGY SZÁRD KIRÁLY-HUSZÁR
(EGY CSÁSZÁR-HUSZÁR S EGY
SCHWARZENBERG-DZSIDÁS KÖZÖTT)

³⁷ [Schœnhals] I, 69–71.; Spellanzon III, 435. Az utóbbi azonban Neipperg századost össze-
téveszti bátyjával, Wilhelm Montenuovo gróf táborkari alezreddessel, aki ekkor nem is Milánó-
ban szolgált, s akit Spellanzon ráadásul szintén századosnak mond.

³⁸ Ezt az ezredet sokan Radetzky-huszárezred néven emlegetik. Ez azonban a tárgyalt időről szól-
va nem indokolt. Radetzky ugyanis 1809-től valóban az ezred tulajdonosa volt, de csupán
1814-ig, mikor is ezredtulajdonossá György angol régensherceget tették meg, s ezt a kitüntető
címet emez megtartotta 1820 után is, midőn IV. György néven Anglia trónjára lépett. Radetzky
ezért 1814-től csak másod-ezredtulajdonos volt, s ez maradt 1831 után is, mikor IV. György-
nek az előző évben bekövetkezett halálát követően az ezredtulajdonosi címet Károly Albert
szárd királyra ruházták. (Lásd: az 5. jegyzetben hivatkozott Militär-Schematismus 331.) Teljes
jogú ezredtulajdonossá ezért Radetzky másodikban csupán 1848. április 18-án lett, mikor is egy
császári pátens az addigra Ausztria ellen hadba lépett Károly Albertet az osztrák kormány elő-
terjesztése alapján megfosztotta az ezredtulajdonosi címtől, s ezt a címet egyidejűleg ismét Ra-
detzkyre ruházta. (Erről Die Protokolle des österreichischen Ministerrates I/1. Szerk. és bev.
Thomas Kletečka. Wien, 1996, 75–76.)

MILÁNÓ JANUÁR 3-ÁN

nul – abban a hiszemben, hogy rá mint udvarhű és köztiszteletben álló emberre hallgatni fognak – megkísérelte béketűrésre bírni...

De nem Manganini volt az egyetlen milánói, akiben hiú remények éltek; ilyen volt a városi tanács élén álló *podestà*, a mérsékelt liberálisok közé tartozó Gabrio Casati gróf is: ő, hogy polgártársait megóvja a várható visszatorlástól, a polgári öltözékben szivarozgató tisztek ellen tüntetőket már 2-án megpróbálta lecsendesíteni, s ezzel csak annyit ért el, hogy Torresani báró fogdmegei mint *bujtogatót* őrizetbe vegyék, de mert rövid idő elteltével ismét szabadon bocsátották, továbbra sem menekedett illúzióitól, amelyeket nyilván Spaur grófnak az a kijelentése ültetett el benne, hogy „Bécsben már tárgyalnak az ország óhajairól” („Vindobonæ jam consularur de desideriiis regni”), jöllehet ebből a kijelentésből csupán annyi felelt meg a valóságnak, hogy az államértekezleti tanács 1847 végnapjainak egyikén csakugyan napirendjére tűzte a venetói rendőrség főigazgatójának, Alois Call lovagnak egy előterjesztését, amely reformokat sürgetett az észak-itáliai tartományok számára, így azt, hogy az eddigieknél több szabadsággal ruházzák fel az itteni rendi gyűléseket és városi hatóságokat. Ez a kezdeményezés azonban teljesen sikertelen maradt: Metternich mereven leszögezte, hogy „most nem reformok ideje van” („jetzt ist keine Zeit zu Reformen”), hanem megfélemedést kell kelteni a rebellesekben; s álláspontjához a tanácskozás valamennyi résztvevője csatlakozott.³⁹ Erről viszont Casati természetesen nem szerezhetett tudomást.

A vérengzés megkezdése után tehát Casati úgy érezte: mint a városi tanács fejének kötelessége fellépni annak érdekében, hogy a vagdalkozó katonákat visszavonják, s ezt talán el is érheti, ha Ficquelmont gróf közbenjárását kéri. Elsietett ezért Ficquelmont szálláshelyére, a Scalával átellenben magasló Marino-palotába (a jelenlegi városházára), s nemcsak Ficquelmont-t találta ott, hanem a vele – nem tudni, miről – éppen tanácskozó Spaur grófot is. Eredményt azonban egyiküknél sem ért el: mindketten kijelentették, hogy a katonák visszaparancsolását egyedül a jelenleg is Milánóban időző Radetzky rendelheti el; s azután Casati társaságában mindketten fel is keresték a tábornagyot a Cagnola-házban berendezett városi irodájában. Radetzky pedig – mintha semmi része nem volt volna a szivarozó katonáknak az utcára küldésében, azaz az ellenük irányuló népharag kirobbantásában – először annak a véleményének adott hangot, hogy – úgymond – ártatlanul megtámadott alárendeltjeit lehetetlenség lesz megfélemezni, de azután közölte, hogy már elrendelte vissza-

³⁹ Bibl II, 86–87.

vonásukat s elrendelte azt is, hogy a helyőrséghez tartozók a következő nyolc nap folyamán ne lépjenek ki a laktanyák kapuján.⁴⁰

Másnap reggel azonban – azaz még mielőtt Casati vagy bárki más ellenőrizhette volna, hogy a tábornagy fogamatot szerzett-e ennek a rendelkezésének – már városszerte olvashatók voltak Torresani báró falragaszai, amelyek arra hívták fel a milánóiakat, hogy további „szerencsétlenségek elhárítása végett ... tartózkodjanak bárminemű csoportosulástól ..., mert a kötelességteljesítésre felhívott karhatalom képtelen lévén megkülönböztetni a vétkeket az egyszerű kíváncsi nézelődőktől, ezek az óvatlan emberek annak a veszélynek teszik ki magukat, hogy összetévesztetnek a felforgatókkal”.⁴¹ Vagyis az előző este történeteért (és esetleges jövőbeli megisméltődésükért) járó felelősséget Torresani is megkísérelte a fegyvertelen tüntetők nyakába varrni.

Erre a városi közgyűlés úgy határozott, hogy tiltakozandó a katonaság és a rendőrség túlkapásai ellen, immár magához az alkirályhoz fordul, mégpedig testületileg; s a képviselők Casatival az élükön nyomban el is vonultak a királyi palotába; Rainer részéről azonban meglehetősen rideg fogadtatásban részesültek: mikor Casati esetelni kezdte a lakosság felháborodását és elégtételt követelt, a főherceg félbeszakította és leszögezte, hogy „a hatóság kényszerítve vala erélyes eljárásra, elfojtandó egy ... forradalom kirobbantására irányuló kísérletet” („l'autorità era stata costretta ad agire con energia, per reprimere un ... tentativo d'insurrezione”). S ekkor hosszas vita kezdődött, álláspontjától azonban egyik fél sem tagított, úgyhogy a városatyák végül is üres kézzel kényszerültek távozni.

Utánuk viszont az alkirály színe elé járult egy másik – egyházi – küldöttség is, amelyet maga Romilli érsek vezetett, s ez már nagyobb sikert ért el – talán mert tagjai szívhez szólóbb hangot ütöttek meg. A dóm nagyprépostja, Gaetano Opizzoni atya például ezt mondta:

– Elmúltam nyolcvan esztendő, láttam Milánóban oroszokat, franciákat és osztrákokat, ám a tegnapi estiekhez hasonlítható gatzetteket még sohasem láttam; mint embernek, mint városi polgárnak, mint parókusnak tiltakoznom kellettük ily szörnyűséges cselekedetek ellen.

S erre az alkirály megígérte, hogy rajta lesz a köznyugalom helyreállításán.⁴² Ígéretének pedig eleget is tett – a maga módján. Hogy hogyan? Másnap, 5-én maga is kiragaszatott a milánói házfalakra egy szöveget, s ebben hosszan ecsetelte, mennyire feldúlta őt, hogy az itteni „olyannyira békés és a hatóságokat tisztelő” („tanto pacifica e rispettosa verso le

⁴⁰ A január első három napján Milánóban történeteket jóval részletesebben leírja egy alább teljes szövegében olvasható levél, amelyet egy ismeretlen olasz hazafi küldött Milánóból 1848. jan. 15-én Széchenyi István gr.-nak, továbbá [Schœnhals] I, 69–73. és Spellanzon III, 435–438. Schœnhals azonban Manganini nevét egy szükségtelen g betű betoldásával Mangagnininak írja, Ficquelmont szakácsát pedig franciának mondja, s ehhez hozzáteszi, hogy az illető „egzaltált forradalmár” („exaltirter Revolutionär”) volt, talán, mert a nagy francia forradalom lezajlása óta konzervatív körök hajlamosak voltak minden franciát forradalmi viselkedéssel gyanúsítani. Ezekről az eseményekről röviden említést tesz Urbán Aladár is: Európa a forradalom forgószélében 1848–1849. Budapest, 1970. 235., ő azonban a lovasság kivezénylését január 3. helyett 2-ra teszi, s a dohánytermékek bojkottját e termékek árának megemeléséből eredezteti, ami szintén tévedés.

⁴¹ Torresani hirdetménye, Milánó, 1848. jan. 4., reprodukcióját adja Spellanzon III, 440. Az idézet az eredetiben: „Colla mira di evitare disgrazie ... tenersi lontano da qualunque attrupamento ..., giacchè la forza pubblica, chiamata all'esercizio de'proprii doveri, trovandosi nell'impossibilità di distinguere i colpevoli dai semplici spettatori curiosi, questi incauti si espongono al pericolo di essere confusi coi perturbatori.”

⁴² Spellanzon III, 438–441. Opizzoni szavai az eredetiben: „Io ho più di ottant'anni, ho visto Russi, Francesi ed Austriaci in Milano, ma iniquità simili a quelle che furono commesse ieri sera, non ho vedute giammai; come uomo, come cittadino, come parroco devo protestare contro si fatte enormezze.”

Autorità”) lakosság egy része az utóbbi napokban „kevés rosszakarátú ember ösztönzésére” („per l’impulso di pochi malevoli”) „hagyhatta magát kizökkentetni szokott méltóságteljes viseletéből” („abbia ... potuto lasciarsi strascinare fuori del consueto suo contegno”), ezzel „szerencsétlen következeseket” („malaugurate conseguenze”) idézve magára és megingatva az ő „megalapozott reményeit” („fondate speranze”), amelyek szerint ő Felsége kegyesen meg fogja hallgatni és teljesíteni fogja hű lombardiai népének trónusa elé terjesztendő hő óhajait. Végezetül pedig – gondolván, hogy ennyi meg is fogja nyugtatni a kiáltvány olvasóit – arra kérte a „kedves milánóiakat” („diletti Milanesi”): „Legyetek tehát nyugodtak, bízhatok Abban, aki élén áll igazgatásotoknak és a Ti szükségleteitek bölcs elrendezésének, s ne késlekedjete felismerni, hogy az Uralkodói kegy képes gondoskodni a közjéről” („Siete dunque tranquilli, fidate in Chi è preposto alla direzione ed al savio ordinamento de’Vostri bisogni, e non tarderete a conoscere come la Sovrana benignità sappia provvedere al pubblico bene”).⁴³

Miután azonban aludt a dologra egyet-kettőt, Rainer, akit ugyan soha senki sem minősített lángésznek, a jelek szerint maga is ráébredt arra, hogy ennyi alkalmasint kevés lesz a kedélyek lecsillapításához. Négy nap múlva ezért jónak látta egy újabb kiáltvánnyal örvendtetni meg a milánóiakat. S ebben már nem állított olyasmit, hogy a nép csupán „kevés rosszakarátú ember”-nek róhatja fel, ha kizökkent „szokott méltóságteljes viseletéből”, ezzel „szerencsétlen következeseket” idézve magára; ám azt most sem ismerte el, hogy a „szerencsétlen következesek”-ért járó felelősség a katonaságra hárul. Annál inkább hangsúlyozta viszont, hogy a „nyugalankodó” („angustiati”), „háborgó” („conturbati”) embereket a jövőre nézve jó remények tölthetik el. És mindezt valami émelyítően atyáskodó hangon adta elő: „Úgy fordulok tehát újólág mindnyájatokhoz – írta – mint atyátok s mint az Uralkodó által az Én gondjaimra bízott kormányzat Feje, ismételten biztosítandó beneteket, hogy ... pillanatnyilag ... még szorosabban ... kezembe veszem a hatalom valamennyi gyepőlőjét, amelynek meg kell óvnia Titeket” („Ritorno dunque come padre a Voi tutti e come Capo Supremo del governo dal Sovrano alle Mie cure fidato a ripetervi l’assicuranza che ... per un momento ... tengo ... più strettamente... nelle Mie mani tutte le redini del potere che Vi deve tutelare”). Ezért „hagyjatok fel, kedves milánóiak, mindennemű nyugalankodással, s keljete ... segítségükre a hatóságoknak, amelyekre az a teher hármlik, hogy őrködjenek mindenek személyes bátortlétén” („deponete ogni inquietudine, diletti Milanesi, e venite ... in aiuto delle Autorità che hanno carico di sopravvegliare alla sicurezza personale di tutti”).

De mert tudta, hogy kiáltványának olvasóit vajmi kevésbé nyugtathatja meg, ha csak arról biztosítja őket, hogy a jövőben nem lesznek a katonaság fegyveres fellépésének a célpontjai, mindehhez Rainer hozzáfűzte – s még nyomatékosabban, mint ahogyan 5-én tette –, hogy a milánóiak számíthatnak az uralkodó által jóváhagyandó politikai reformokra: „Ez alkalommal megismétlem nektek azon megalapozott reményeim kifejezését, hogy az Uralkodói bölcsesség által mérlegelteknek és ő Felsége kegyelméből meghallgatottaknak fogjuk látni a nekem törvényes úton előadott hő óhajokat, amelyek máris felterjesztettek vagy már el is jutottak a Trón zsámolyához” („Vi rinnovo in quest’occasione l’espressione delle Mie fondate speranze di vedere ponderati dalla Sovrana saviezza ed accolti dalla grazia di Sua Maestà i voti espressimi in via legale, che di già sono o stanno per essere innalzati al Trono”). S ezt az állítást nem átallotta megfejteni egy ilyen felhívással: „... Bízhatok tehát Bennem, amiként [Magam is] bízom Bennetek („... Confidate dunque in Me come [anch’Io] confido in Voi”).⁴⁴

⁴³ Rainer főhg. Milánó lakóihoz, Milánó, 1848. jan. 5., reprodukcióját adja Spellanzon III, 444.

⁴⁴ Rainer főhg. Milánó lakóihoz, Milánó, Spellanzon III, 1848. jan. 9., reprodukcióját adja Spellanzon III, 446.

Ami arra vallott, hogy Rainer főherceg meglehetősen vastag arcbőrrel rendelkezett. Hiszen öfensége jól tudhatta, hogy tőle semmiféle hozzá „törvényes úton” érkezett előterjesztés nem jutott el Bécsbe, ha pedig valami ilyesfélét netalán mégis továbbított volna az udvarba, az ott semmivel sem talál vala kedvezőbb fogadtatásra, mint amilyenben Call lovag felterjesztése részesült.

Egyáltalán nem csodálatos tehát, hogy Rainer legújabb szózata igen szerzteágazó hatást gyakorolt az emberekre: voltak, akik hittek hazug ígéreteinek, voltak, akik nem ültek fel nekik, s a többség hitt is meg nem is. Akiknek a tetszését pedig legkevésbé nyerték el az alkirály megnyilatkozásai, azok a katonák voltak: Radetzky I. (lombardiai) hadtestének a parancsnoka, Ludwig Wallmoden-Gimborn gróf lovassági tábornok őfömméltósága például,

JÖNNEK RADEZKY MEGSEGÍTÉSÉRE
AZ ÖRDÖGADTA HORVÁTOK

aki egyben Milánó városának is katonai parancsnoka volt, bármennyire tudta is, hogy az uralkodóház tagjait csak hódolat illeti meg, nem habozott mások füle hallatára kijelenteni, hogy az alkirály „dilinós” („imbecille”).⁴⁵

S maga Radetzky tartózkodott ugyan ilyen súlyos szavak használatától, elengedhetetlennek tartotta viszont a rendelkezésére álló katonaság számottevő megerősítését, legalább 100 ezer főnyire növelését.⁴⁶ Ő tehát január első felében újabb meg újabb csapaterősítéseket kérő beadványokkal ostromolta a bécsi udvari haditanácsot, elsősorban arra hivatkozva, hogy a milánói rebellek felkelésre készülnek s csempészutakon fegyvereket is kapnak főleg Svájc egyik olasz lakosságú kantonjából, Ticinóból, amiben nyilván része van az olasz *carbonari*-mozgalom ott-tartózkodó „hírhedt” („berüchtigte”) fejének, az egységes olasz köztársaság létrehozásán buzgólkodó Giuseppe Mazzininak.⁴⁷ A haditanács pedig elismerte a tábornagy követeléseinek indokoltságát,⁴⁸ s részint még januárban, részint februárban küldött is számára erősítéseket, mindenekfölött horvátországi és szlavóniai határőr-zászlóaljakat.⁴⁹

⁴⁵ Idézi Spellanzon III, 442.

⁴⁶ Erről a 4. jegyzetben már hivatkozott forrás.

⁴⁷ Erről a 4. jegyzetben már hivatkozott forrás, továbbá Hardegg Metternichhez, Bécs, 1848. jan. 17., ÖStA KrAv WHKrR PrR/CK 1848 : 126. (Az idézet az utóbbiból.)

⁴⁸ Hardegg Wilhelm Hammerstein-Equord br. altábornagy galíciai, Heinrich Reuß hg. altábornagy morvaországi és sziléziai, Albrecht főhg. altábornagy alsó- és felső-ausztriai, valamint salzburgi főhadparancsnokhoz, Ludwig Welden br. altábornagy tiroli kat. parancsnokhoz, Laval Nugent gr. tábornagy illíriai és belső-ausztriai, valamint Maximilian Auersperg gr. lovassági tábornok horvátországi főhadparancsnokhoz, Bécs, 1848. jan. 17., ÖStA KrAv WHKrR PrR/CK. 1848 : 125; jegyzőkönyv a haditanács és az egyetemes udvari kamara vegyesbizottságának 1848. febr. 19-i üléséről a haditanács kancelláriáját vezető Ignaz Dreihann lovag tábornok és a bizottságban a két kormányzékét képviselő két udvari tanácsos, Karl Einkhamer, ill. Wenzel Beyer aláírásával, ÖStA KrAv WHKrR PrR/CK 1848 : 475; Gustav Hohenlohe-Langenburg hg. altábornagy, a haditanács első alelnöke Radetzkyhez, Bécs, 1848. febr. 27., ÖStA KrAv WHKrR PrR/CK 1848 : 475.

⁴⁹ Erről többek között Hardegg Radetzkyhez, Bécs, 1848. febr. 5., ÖStA KrAv WHKrR PrR/CK 1848:300; az ekkor Horvátországban hadosztályparancsnokként szolgáló Joseph Kempen ezredes naplójegyzetei: Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859 (Szerk. és bev. Josef Karl Mayr), Wien–Leipzig, 1931. 85–86.; Rothenberg, Gunther E.: The Military Bor-

12-én azonban – még mielőtt megérkeztek volna ezek a türelmetlenül várt erősítések – az alkirály postájával érkezett Milánóba egy nem várt küldemény: történetesen egy Rainer második kiáltványával egyidejűleg, 9-én kelt uralkodói szózat, amely hivatva volt tudatni a „Lombard-velencei Királyság” hű népével, mennyire fájdalmasan érintették őfelségét a Milánóban nemrég lezajlott „kellemetlen események” („die unangenehmen Vorfälle”), amelyeket „egy szüntelenül a dolgok érvényben lévő rendjének a lerombolására törekvő lázadó párt üzelmei” („die Umtriebe einer Faction ..., die rastlos auf Zerstörung der in Kraft stehenden Ordnung der Dinge abzielt”) idéztek elő. Hogy tehát a „lázadó párt” el ne bízsa magát, a szózat leszögezte: „Szent kötelességünknek tartjuk, hogy a lombardiai-venetói tartományokat minden az isteni gondviselés által a Mi kezünkbe adott eszközzel megóvjuk [a Magunk számára] és minden támadással szemben ... megvédelmezzük” („Wir betrachten es als Unsere heilige Pflicht, mit allen von der göttlichen Vorsehung in Unsere Hände gelegten Mitteln die lombardisch-venezianischen Provinzen [für Uns] zu schützen und sie gegen allen Angriffe... zu verteidigen”). „Évégett – folytatta a szózat – számítunk a Lombard-velencei Királyságban élő szeretett alattvalóink nagy többségének józan észére és hűségére ...” („In diesem Ende rechnen Wir auf den richtigen Sinn und die Treue der großen Mehrzahl Unserer geliebten Untertanen im lombardisch-venezianischen Königreich...”). Hogy azonban a „szeretett” alattvalók megértsék, mi vár rájuk, ha netán mégis meginognának hűségükben, ehhez a szózat végezetül még hozzáfűzte: „Számítunk a Mi csapataink bátorságára és hű ragaszkodására is, mivel ezek legnagyobb dicsősége folyvást az volt és mindig az lesz, hogy helyt álljanak mint trónusunk szilárd oltalmazói s mint bátya azokkal a keservekkel szemben, amelyeket lázadás és felfordulás idézne a békés polgárok személyére és tulajdonára” („Wir zählen auch auf den Mut und die treue Anhänglichkeit Unserer Truppen, deren größten Ruhm stets war und immer sein wird, sich als die feste Stütze Unseres Thrones und als ein Bollwerk gegen die Trübsale zu bewähren, welche Empörung und Anarchie über die Personen und das Eigentum der ruhigen Bürger bringen würden”).⁵⁰

És – mintha ez nem volt volna érthető beszéd – a szózathoz társult egy kísérőlevél, amelyben őfelsége tudatta az alkirályal, hogy már megadta „a Lombard-velencei Királyság számára mindazt, ami szükségesnek volt vélhető, hogy megfeleljen a kérdéses tartományok szükségleteinek és óhajainak”, s ezért nem „hajlandó további engedmények tételére”.⁵¹ Végezetül pedig a levél felszólította Rainert, hogy az uralkodó álláspontjáról tájékoztassa a hűséges olasz alattvalókat is.

Rainernek azonban érthetően meg sem fordult a fejében, hogy azt is nyilvánosságra hozza, ami csak a kísérőlevélben volt olvasható, hogy tudniillik az uralkodó mereven elzárkózik mindennemű engedménytétel elől, hiszen ez egyértelműen rácafolt volna arra, amivel saját 5-i és 9-i szózatában próbálta kecsesgetni az embereket. És még azon is sokat töprengett, hogy magát az uralkodói szózatot merje-e nyilvánosságra hozni, hiszen ez a szöveg egyértelműen állást foglalt a hadsereg mellett, sőt dicséretekkel halmozta el a katonákat, akik provokációjukkal kirobbantották a január 3-i népmegmozdulást, és így csak felháborodást kelthetett volna azok körében, akik jól tudták, kiket terhel a 3-i vérengzéséért járó felelősség. Mivel azonban nem merészelt szembehelyezkedni az uralkodó (vagy

der in Croatia 1740–1881. Chicago–London, 1966. 142.; Hauptmann, Ferdinand: Jelačić Kriegszug nach Ungarn 1848. Graz, 1975. 34.; Spira György: Hrabovszky altábornagy tévelygései Péterváradtól Alamóciig, Újvidék, 2001. 9–10.

⁵⁰ Uralkodói szózat Lombardia és Veneto lakóihoz, Bécs, 1848. jan. 9., részlegesen közölve: MNP VII, 576–577.

⁵¹ Idézi (olasz fordításban) Spellanzon III, 444.

pontosabban: Metternich) akarásával, az alkirály öfensége 17-én a sok fejtörés eredményeként végül mégis kinyomatta és kiragasztatta a milánói házfalakra a legfelső szózatot.⁵²

Radetzkyre természetesen egyetlen pillanatilag sem hatottak fékezően holmi Raineréhez hasonló aggályok. Ő tehát már 18-án kibocsátott egy csapatainak címzett napiparancsot, s ebben tudatta alárendeltjeivel, hogy öfelségének feltett szándéka „jogainak és kötelességének megfelelően ... megvédeni a Lombard-velencei Királyságot ... bárminő ellenséges támadástól”, és hogy ez így legyen, arról a hadsereg köteles gondoskodni. De fog is gondoskodni róla: „Katonák! Császárotok számít rátok; parancsnokotok bízik bennetek; s ennyi elég. Számunkra nem okoz megerőltetést kibontanunk a kétfejű sas zászlaját: az ő karmainak ereje még nem merült ki. Jelszavunk legyen: *védelem és nyugalom* a baráti és hűséges polgároknak s pusztulás az ellenségnek, amely arra vetemedik, hogy áruló kézzel merényletet intézzon a béke, a népek jóléte ellen.”⁵³

Kérdés mármost, milyen fogadtatásra lelt ez a napiparancs vagy a közvetlenül előtte napvilágot látott uralkodói szózat azoknak a körében, akik megismerkedtek velük. De a válasz ezúttal is csak az lehet, ami Rainer főherceg január 5-i és 9-i szózatának az esetében volt, hogy tudniillik voltak, akik elégedetten, és voltak, akik kiábrándultan olvasták őket. Elégedetten fogadta például őket Metternich herceg, mert ő arra számított, hogy „az Uralkodó atyai és komoly beszédmódja” („le langage paternel et sérieux du Souverain”) jó hatással lesz az olasz alattvalókra, Radetzky napiparancsa pedig lelkesíteni fogja a katonákat.⁵⁴ De elégedetten szerzett tudomást a két szövegről az európai hatalmi rend megóvásán Metternichkel karöltve buzgólkodó orosz cár, I. Miklós is, aki pedig a palermói forradalom kitörése után még „nagyon sötétnek” („très en noir”) látta az itáliai helyzetet, mert nem tudott menekedni attól az aggodalomtól, hogy „tavasszal általános felfordulás fog kitörni az egész félszigeten” („au printemps une conflagration générale éclatera dans toute la péninsule”), most viszont, miután Metternich jóvoltából maga is elolvashatta Ferdinánd szózatát is, Radetzky napiparancsát is, kijelentette, hogy Lombardia vonatkozásában „Radetzky tábornagy erélye” („l'énergie du Maréchal Radetzky”) benne sem csekély „bizakodást” („confiance”) kelt.⁵⁵

Annál nyugtalanabban fogadhatták viszont a kérdéses nyilatkozatokat a legérdekeltebbek, a milánóiak, akik megismerkedvén velük, bizonyosra vehették, hogy a január 3-i vé-

A JÓSÁGOS RADEZKY ÉS JÓTÉTEMÉNYEI

⁵² Idézi (olasz fordításban) Spellanzon III, 444.

⁵³ Idézve (szintén olasz fordításban): Spellanzon III, 444–445. A kiemelés Radetzkytől. Röviden ismerteti [Schönhals] I, 73–74.

⁵⁴ Metternich (azonos szöveggel) Eduard Lebzelter-Collenbach br. ideiglenes szentpétervári osztrák ügyvivőhöz és Joseph Trauttmansdorff-Weinsberg gr. berlini osztrák követhez, Bécs, 1848. jan. 23., ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Rußland III, Weisungen.

⁵⁵ Eduard Lebzelter Metternichhez, Szentpétervár, 1848. jan. 24./febr. 5., ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Rußland III. Berichte 1848 : 11.C.

rengzés a hadseregnek nem utolsó ellenük irányuló erőszaktevétele volt. Sőt ehhez igazában nem is volt szükség erre a két megnyilatkozásra: sokukon, akiket eleinte némi reménykedéssel töltött el Rainer főherceg 5-i és 9-i porhúzója, már a két alkirályi szózat közzététele után fokozatosan mind nagyobb kiábrándultság lett úrrá, tapasztalván, hogy ők türelmemmel várnak ugyan, de egyik nap lép a másik nyomába s egyelőre hírük-hamvuk sincs a Rainer megígérte reformoknak. E hovatovább teljes reménytelenségbe süllyedő emberek egyikében pedig (akinek a kiletét sajnos homály fedi) nemcsak az a gyanú vert mind erősebb gyökeret, hogy a változást kívánó milánóiakra Radetzky előbb-utóbb megint rá fogja szabadítani fegyvereseit, hanem az az őt különösen felkavaró aggodalom is, hogy e zsoldosok soraiban ismét ott lesznek a császári hadsereg magyar katonái is, holott a magyar nép éppúgy szabadságra vágyik, akár az olasz.

Az illető ezért úgy érezte, kötelessége tenni valamit legalább ennek a veszélynek az elhárítása érdekében s talán tehet is, ha segítséget kér a legnevesebb magyar hazafiak egyikétől, Széchenyi István gróftól, akiről – úgy látszik – nemcsak azt tudta, hogy a liberális eszmerendszer első nagyhatalású szószólója volt Magyarországon, hanem azt is, hogy november óta Pozsonyban tartózkodik mint az ott ülésező magyar országgyűlés követemének egyiké. Január 15-én tehát asztalhoz ült, s írt egy Széchenyinek szóló (latin nyelvű) levelet, amely (eredetiben és magyar fordításban) így fest:

Spectabilis Domine,

Ne miretur Benignitas Vestra, quod de urbe remota et ab ignoto viro epistola de re publica ad Eam perveniat; bona causa per varias facies uno spirito^a totæ Europæ propugnatur, commune thesaurum^b experientiae, commune gaudium victoriae, benemerentium virorum nomina passim et ubique collaudantur. Studium avitæ linguæ vestrae quoad libertati faveat observantes libenter magyario potius quam latino sermone uti fuerimus, nisi plus interfuisset claritati quam obsequio; sed non inviti his rebus extraneos Romano adeptimus stylo, quia et nos juvant memoriae et litterarum vinculum, fidei et morum, quem fundavit nexum, recordat.^c

An hoc negotio de modo non de essentia civilis gubernii esset agendum, forte argumenta præbuissemus, alicui parti congregationis vestrae, iudicium tamen non invocavissem et vocem tui prudentissimi

Tekintetes Uram,

Ne csodálja Tekegyelmed, hogy egy távoli városból és ismeretlen embertől érkezik közügyeket taglaló levele; a jó ügyért Európa egészében eltérő módokon, de egy szívvel folyik a harc, közös a tapasztalatok tárháza, közös a győzelem fölötti öröm, az érdemeket szerzett férfiak nevét különbségtétel nélkül mindenütt dicsérőleg emlegetik. Nagyra becsülvén az ősi nyelvekhez való ragaszkodást, mint ami a szabadságot szolgálja, örömet használtuk volna a latin nyelv helyett a magyart, ha csak a kedveskedésnél nem volt volna fontosabb az érthetőség; de nem kénytelenségből fordulunk ezekkel a dolgokkal külföldiekhez római írómodorban, mivel számunkra is öröm visszagondolni a történeti hagyomány és az irodalom, a hit és a régi szokások kötelékére, amely megalapozta a kapcsolatot.

Hogy az adott helyzetben a polgári kormányzatnak a lényege helyett vajon nem a módjáról kellene-e tárgyalni, arra nézve talán érveket szolgáltatunk volna a ti országgyűlésetek valamelyik pártjának,

^a Helyesen: spiritu.

^b Helyesen: communis thesaurus.

^c Helyesen: recordari.

virī, nimis experti, quam arduum sit his difficillimis discriminibus recte intueri nec non in aliena et in propria causa. Res tamen aliter se gerit, de nuda agitur justitia, de illo agitur supremo christianorum regnorum principio, opiniones et voces, preces et pacificos postulatus non esse cæde et sanguine puniendas aut repellendas. Verum in examen suscipiendas aut cum contrariis librandas, unanimiŕatem populi autem minime despiciendam. His sententiis omnes honesti conveniunt, et scio homines qui minus de quanto solliciti sunt sincere et intrepide jus primum sustinere, moralem patrocinari æquitatem; scio et te eligo defensorem.

Non ignorat, Benignitas Vestra, quomodo potior pars Italix auspice S[ummo] Pontifice ad meliores ordines accedat et qualibus premeatur^d obstaculis. Nobis quoque non infæcundum^e cecidit exemplum, et status nostri, tenuæ reliquix olim promissæ autonomix, rupto diuturno coacto silentio licentiam quærunt, Principi vota aut potius votum provinciarum proponere: respondit præses minime necesse opus, quum Vindobonæ jam consulatur de desiderii regni, faciant tamen si volunt, moniti scire Principem infundatam causam quam invocant, populi scilicet presentium^f tædium; ad conprobandum assertum similem ineunt viam provinciales status et municipium, at aeri censura a gubernialibus legatis afficiuntur, ita ut denique civitas cuncta consilium capit, se ab uso^g tabacchi, quod est hic monopolium

de nem igényeltem volna ítéletet és nyilatkozatot tőled, igen eszélyes férfiútól, aki alaposan kitapasztalta, hogy a jelenlegi rendkívül súlyos válságban mennyire bajos tisztán látnia nemcsak mások ügyében, hanem még a magáéban is. A dolog mégis másként fest, a póre igazságról van szó, a keresztény országoknak arról a legfőbb alapelvéről, hogy véleményeket és nyilatkozatokat, kéréseket és békés követeléseket ne toroljanak meg megszárlással és vérontással, s ne is utasítsák el őket. Az igazságot vizsgálat tárgyává kell tenni vagy egybevetni ellentéteivel, a nép egyetértését pedig legkevésbé sem szabad lefitymálni. Ezeket a nézeteket minden becsületes ember osztja, s ismerék embereket, akik legkevésbé sem haboznak nyíltan és rettenthetlenül kiállni az alapjok mellett s védelmükbe venni az erkölcsi egyenlőséget; téged is védelmezőjének tudlak és választalak.

Nem titok Tekegyelmed előtt, miként közelít Itália nyomatékosa része a Szent-
 atya pártfogásával jobb berendezkedéshez s minő akadályokba ütközik. A példa rólunk sem pergett le hatástalanul, s rendi gyűlésünk, gyarló maradéka az önkormányzatnak, amellyel egykoron kecsegtettek bennünket, megtörve a régóta ránk erőltetett hallgatást, engedélyt kért, hogy az uralkodó elé terjeszthesse kívánságait, helyesebben: a tartományok kívánságait; a kormányzó azt felelte, hogy erre semmi szükség, mivel Bécsben már tárgyalnak az ország óhajairól, ha azonban mégis ezt akarják, ám tegyék, de eszükbe vésvé, hogy az uralkodó megalapozatlannak tudja az ügyet, amelyet szóba hoznak, hiszen az a nép szemében a jelenlegi körülmények közepette ellenszenves; a nagyobb bizonyosság kedvéért hasonló útra lépnek

^d Helyesen: premeatur.

^e Helyesen: infecundum.

^f Helyesen: præsentium.

^g Helyesen: usu.

regale, abstinendo, insignem animi sui demonstrationem porrigendo. Frustra inquisitorius magistratus secretum suspicatur^h concilium, suspectos in carcerem detrahit, voces cætorumⁱ concordie insidiosas in populo demittit, de urbe ad urbes, de vicis in vicos propositum circulat et amplectitur, ac prefixa^j die anni prima mirabili unanimitate efficitur. Tunc magistratus politicus custodes et emptos delatores non nova malignitate urbano habitu induit et publicis locis ostentu tabaccum utentes emittit, civium speciem usurpantes exemplum civile deturpantes. Inde iræ et rixæ, inde paratus militum et ferox interventus, ita ut præses ipse municipii nostri (potestas) cives iratos ad quietem deprecans a servis magistratus ictibus vulneratus et ad prætorium deductus fuit.

Non sufficit: prudentia civium pejorem averterat excogitatum sortem, legales minabantur lamentationes, homines isti inscii civilium morum, quibus parere est silere et demonstratio opinionis rebellio, novum et turpe adeunt consilium, de quo proprie ad te quæror, quia militibus de tua gente ad hoc abusi sunt.

Narro probata, etsi incredibilia. – Vinum, liquores, *cigaros* militibus dispensant

a tartományi rendek és a városi hatóság, csakhogy a kormányzósági hivatalnokok még a lélegzetvételt is cenzúrázzák, úgyhogy végül a polgárság egyeteme arra határozta el magát, hogy akaratának az itt királyi egyedáruságot képező dohányárak fogyasztásától való tartózkodással adja kifejezését. A nyomozó hatóság hiába gyanít titkos összeröffenést, hiába börtönzi be a gyanúsítottakat, hiába hullat el a nép körében a többiek egyetértését veszedelmesnek bélyegző hangokat: városról városra, faluról falura kering és nyer elfogadást egy terv, s az év előre meghatározott első napján csodálatra méltó egyetértéssel meg is valósul. Ekkor a hatóság újdonságot nem jelentő rosszindulattal polgári öltözékbe bújtat rendőröket és fizetett besúgókat s a közterekre küldi őket, hogy látványosan dohányozva s polgárok színétét bitorolva, torzképet fessenek a polgárok példaadásáról. Erre harag és felzúdulás, emerre a katonaság készültségbe helyezése és vadállatias beavatkozása – olyannyira, hogy a hatalom szolgálai által megsebesített és a parancsnokságra kísértetett maga városi tanácsunk feje (*a podestà*), aki pedig esedezve intette volt nyugalomra a feldühödött polgárokat.

S ez sem lévén elegendő: minthogy a polgárok eszélyessége elhárította a kifundált rosszabb sorsot, ezek a törvényes panasz tételével megfenyegetett és a polgári érényeket nem ismerő emberek, akiknek a szemében hallgatni arany, a véleménynyilvánítás pedig lázadás, egy új és gyalázatos tervet szőnek, amely miatt azért kereslek meg sajátlag téged, mert evégett a te népedből való katonákkal éltek vissza.

Elmondom a történeteket, még ha hihetetlenek is. – A katonák közt bort, pálin-

^h Helyesen: suspicatur.

ⁱ Helyesen: cetorum.

^j Helyesen: præfixa.

hoc jussu, in civitati^k vespertina hora cattervatim et sine centurionibus se gerant et ferro absque misericordia minimam injuriam ulciscantur. Interdum pedites et equites et tormenta militari rationi^l per civitatem distribuunt ut omni illorum subveniant periculo. Quod optans fit. Frustra sapientes cives plebem deprecantur, ut se ab offensis absteineat; illa ebrios et iridentes milites voci^m et sibilis tantum sed tamen insequitur, et isti stricto gladio in inarmem turbam ruunt, cædem faciunt, vastationemque tabernarum et apothecarum, inde ira et vino obcæbatisⁿ per vias disseminantur ferientes, percutientes, aut injurantes quemque[, qui] eis obvenit; media nocte congregantibus se civibus ad defensionem, ecce advenit exercitus, cives fugat, milites tandem vero in securitatem reducit.

Quinque illico nunc jam decem cives mortem invenierunt hac cæde quinquaginta aut plures vulnerati, de quorum innocentia sat vobis constet quando sciatis unum^o ex interem[p]tis fuisse ex consilio superioris judicii (*consigliere di tribunale d'appello*) alter cocum^p (Hungarum^q) S[uæ] E[xcellentia]e comitis Fic[que]l-mont, duo etiam pueres, mulieres autem non nullas graviter vulneratas. Magna indignatio civium, magna pariter trepidatio autorum, unde nefandæ in Europa minæ vastationis, incendii et destructionis urbis. Omnium cæterum digno atque severo interventu et animosis demonstrationibus

kát, *szivarokat* osztanak ki olyan parancscsal, hogy esténként csapatostúl és tiszték nélkül mutatkozzanak a városban s keményen és könyörtelenül torolják meg a legkisebb bántalmat is. Közben városszerte gyalogos- és lovaskatonákat, meg ágyúkat helyeznek el olyan katonai rendeltetéssel, hogy bárminő veszedelem esetén emezek segítségére keljenek. Ami kívánságuk szerint meg is történik. Az előrelátó polgárok hasztalan kérlelik a népet, hogy tartózkodják a kötözködéstől; fennszóval és kifütyüléssel mégiscsak rátámad az ittas és gúnyolódó katonákra, amazok meg kivont karddal rárontanak a fegyvertelen sokaságra, vagdalkoznak s feldűlják a csapszökeket és a gyógyszerházakat, majd szétszórnak az utcákon, dühtől és bortól elvakítottan mintlegelve, leszúrva vagy megsebesítve mindenkit, aki elébük kerül; alighogy éjféltajt összeverődnek a védekezésre készülő polgárok, imhol katonaság érkezik, megfutamítja a polgárokat, ám a katonákat végül mégis biztonságos helyre vonja vissza.

Ebben a mézszárlásban azon nyomban öt, mostanra pedig már tíz polgár lelte halálát, s ötven vagy ennél is több megsebesült, vétlenségükről meg legyen elég nektek, hogy az ismert legyilkoltak egyike a legfelső törvényszék tanácsosa (*consigliere di tribunale d'appello*), egy másika Ficquelmont gróf önmagyméltóságának a (magyar) szakácsa volt, s két kisleány is, nő pedig nem egy súlyosan megsebesült. Nagy felháborodás a polgárok, egyszersmind nagy megfélemedés a kezdeményezőők körében s ebből következőleg a város feldúlásával, felgyújtásával és lerombolásával való – Európában egyedülállóan elvetemült – fenyege-

^k Helyesen: civitate.

^l Helyesen: ratione.

^m Helyesen: voce.

ⁿ Helyesen: obcæcati.

^o Helyesen: unus.

^p Helyesen: cocus.

^q Helyesen: Hungarus.

permotus, S[erenissimus] Prorex rem so-
pivit multis et gravibus pollicitationibus et
nunc in expectatione quiescimus. Privatis
itaque non reipublicæ hæc nocuerunt in-
sidia; at quia non infrequens in libera po-
polorum vita occasio publici sed legalis
conflictus, quæso an vos Hungari semper
et nullo causæ examine exercitum com-
modaturi estis ad extremæ injustitiæ atque
tyrannides^r suffulcrum; an re vera fit, ut
omnem comunem^s charitatem obliviscen-
tes jura aliorum omnino a vestris remota
ducatis, ita ut non sit vobis facinus atque
error auxiliare^t diripientibus aliis, quod
vobis charissimum extat? An revera di-
cendum, heu nobis Italicis, duæ^u gentes
quæ majori fruunt^v libertate, Hungaricam
scilicet et Helveticam⁵⁶ summa cæcitate et
vecordia de nostra mercare^w servitute, ut-
pote libertas forma justitiæ non esset et
justitiæ damnum in damnum libertatis
aliquando non sit reversurum?

Quoad me pertinet firmiter credo con-
stitutionem vestram nunquam veram et
tutam futuram, nisi pari aut simili ratione
et ceteræ imperii provinciæ regantur. Sed
de hoc vobis; nobis hæc precipua^x est cura
ne nostris motis inimicitia exurgat vobi-
scum.

tőzések. Egyébiránt mindenek méltóság-
teljes és komoly közbenjárásától és a szen-
vedélyes tüntetésektől ösztönöztetvén, az
alkirály öfensége tetemes és nyomatékos
ígéretekkel elaltatta a dolgot, s most nyug-
sággal várakozunk. Ez a cselvetés tehát
nem a közügyeknek, csupán magánosok-
nak okozott kárt; de mivel szabadságban
élő népek esetében nem ritka a közügyek-
kel kapcsolatos, ám legális konfliktus, kér-
delek benneteket, magyarok, ugyan ked-
vetekre van-e, ha a szélsőséges szigor és
zsarnokság támogatására mindenkor és
minden ok nélkül a hadsereget vezénylik
ki; ugyan helyénvaló-e, ha feledve minden
együttérzést, mások jogait a tieitektől oly-
annyira különbözöeknek alítjátok, hogy
nem tekintitek gazságnak és eltévelyedés-
nek segítséget nyújtani olyanoknak, akik
másoktól azt rabolják el, ami nektek min-
dennél drágább. Avagy rólunk, olaszokról
– ó jaj – valóban elmondható, hogy két
nagyobb szabadságot élvező népet, tudni-
illik a teljes vaksággal és esztelenséggel
megvert magyart és svájcit⁵⁶ megvásárol-
nak a mi szolgáságunk árán, mintha a sza-
badság nem az igazságosság egyik neme
volna, és az igazságosság veszte nem ve-
zetne előbb-utóbb a szabadság vesztére?

Ami engem illet: szentül hiszem, hogy
a ti alkotmányotok sohasem lesz valóságos
és biztos jövővel bíró, ha csak nem fogják
azonos vagy hasonló módon kormányozni
a birodalom többi tartományát is. Ám ez
legyen a ti gondotok; a mi legfőbb gon-
dunk az, hogy a mi mozgalmaink révén ne
keveredjünk veletek ellenségességbe.

^r Helyesen: tyrannidis.

^s Helyesen: communem.

^t Helyesen: auxiliari.

^u Helyesen: duas.

^v Helyesen: fruuntur.

^w Helyesen: mercari.

^x Helyesen: præcipua.

⁵⁶ Hogy a levélíró miért említi ezen a helyen a svájciakat is, az nehezen fejthető meg – kivált, ha arra gondolunk, hogy Mazzini Svájcban kapott menedéket, s ha Radetzky okkal állította – amint nyilván nem az újjából szopta –, hogy a milánói rebellesek Ticinóból jutnak fegyverekhez. Magyarázattal legfeljebb az szolgálhat talán, hogy az abszolutisztikus rend védelmére ek-

Non ignoratis in vita publica primus passus perdifficilis; omnes qui de absoluto imperio lucrum aut vanitatem extrahunt impie et inverecunde meliora repellunt, nec vim si *queant*^y absque quovis pejore certamine deponunt. Sapiens in lenta veritatis victoria confidens ex tempore libenter poscit auxilium, sed non omnibus *æqualis patientia sunt et injuriæ illatæ nobis quæ non obliviscuntur per annos*; sequitur sepe^z insolentiam *pæna*.^{aa} Avertat Deus, quod his de causis italica atque hungarica gens inimicentur et sana inde eorum frustrantur desideria. Sicut et nos circa duritiem et barbariem vulgi militum vestrum vos non increpamus, vestri potius miseremus quibus adhuc tam gravia ad veram civil[i]tatem removenda sunt obstacula, ita et nobis ne imputate an legitima nostra animadversione habitum et opera non nationem respicimus, hoc presertim^{bb} vobis declarare volumus, studium autonomiæ nostræ cultus justitiæ movere non odium alienigenarum, et nos imprimis nationem vestram colere quam in Pannonia magis nobile et liberale susceptum quam vis et numerus sustinet.

Attamen ut ducat veritas ista ecce beneficium quod a te pro bono pacis et justi-

A közéletben járatosak számára az első lépés a legnehezebb; mindazok, akik hasznot húznak a birodalom abszolutisztikus berendezkedéséből vagy ennek köszönhetik hiúságuk kielégítését, istentelenül és szemérmetlenül útjukat állják a jobbítá-soknak, ezek, ha tehetik, sem az erőszakról, sem semminő ennél is rosszabb harci eszközről nem mondanak le. Az értelmes ember, aki erősen bízik abban, hogy az igaz ügy, ha lassan is, győzni fog, szívesen hagyatkozik az időre, de nem mindenkiben lakozik egyforma béketűrés, s vannak olyan ellenünk elkövetett igazságtalanságok, amelyek évek során sem merülnek feledésbe; a dölyfös fellépést gyakorta nyomon követi a visszatórlás. Ments' Isten, nehogy az olasz és a magyar nép ilyen okok miatt ellenségességbe keveredjék s ennek folytán füstbe menjen, amire vágyva vágnak. Valamint mi sem vádolunk benneteket a ti katonáitok tömegének kíméletlensége és kegyetlensége miatt, inkább szánkozunk a tieiteken, akiknek még oly nehéz küzdelmet kell vívniok, hogy elhárítsák az igazi polgárosodás akadályait, úgy ti se rójátok fel nekünk, ha mi nemde törvénytörő figyelemmel a viseletet és a tetteket, nem pedig a nemzeti hovátartozást vesszük tekintetbe, s ezért nyomatékosan le akarjuk szögezni előttek, hogy a mi önkormányzati törekvésünk nem idegengyűlöletből, hanem az igazság imádatából fakad, s mi igencsak tiszteljük a ti nemzeteteket, mint amely Pannóniában sokkal inkább nemes és szabadelmű elszánásának, mintsem erejének és lélekszámának köszönheti, ha fennmarad.

De hogy ez az igazság imhol mégis olyan jószolgálatra bírjon, aminőt tőled

kortájt mind az Egyházi Államban, mind a kettős Sziciliában sok-sok svájci zsoldos használtatta fel magát. (Erre mint lehetséges magyarázatra Csorba László volt szíves figyelmeztetni.)

^y Helyesen: *queant*.

^z Helyesen: *sæpe*.

^{aa} Helyesen: *pæna*.

^{bb} Helyesen: *præsertim*.

tiæ pro honore et fama gentis vestre^{cc} optamus et deprecamur: quum vobis hæc ætate saltem impossibile sit copias vestras in patriam vestram revocare; nec laudabile vincula militaris observantiæ laxare, sufficiet quod brevis oratio a te moveatur, his de rebus in inclita Dieta vestra, quæ ingenti fruit^{dd} publicitatis ope, nec dubito quin clarissimis signis omnes ordines benevolentiam vestram in nos demonstrent. Satis certe erit, et ad benigniores milites vestros in cives nostros et duces cautiores in abusum imperandi efficiendos. Plura non petimus, nec juvabunt; verissimum est enim, stabilis libertas virilibus esse assequanda conatibus, non aliena ope et quasi munere accipienda.

Vale et sic Deus tua et tuorum vota faveat, ut te spero amicum adque^{ee} adiutorem.

Cives Longobardi

Mediolani 15 Januarii 1848

a béke és az igazságosság, népetek becsülete és jó híre érdekében kívánunk és esedezve kérünk: minthogy ez idő tájt szinte lehetetlen csapataitokat hazátokba visszahívnotok s nem is dicséretes tágítani a katonai függélem kötelékeit, elegendő lenne, ha rövid beszédet mondanál ezekről az ügyekről a ti hírneves diétátokon, amely a nyilvánosság igen nagy erejével bír, s nem kétlem, hogy valamennyi rend ne adná fényes jeleit irántunk táplált jóindulatotoknak. Ennyi bizonyosan elegendő lesz ahhoz, hogy eligazítsa a parancsok visszavételére való felől azokat a katonáitokat és óvatosb parancsnokaikat, akik jobb érzéssel vannak polgáraink iránt. Többet nem kívánunk, s több nem is válnék javunkra; nagyon igaz ugyanis, hogy a tartós szabadság férfias fáradozással vívandó ki s nem nyerhető el mások segítségével, mintegy ajándékként.

Élj boldogul, s Isten akként vegye pártfogásába, amire Te és a tiedid vágytok, amiként reményeim szerint Te is barátunk és gyámolunk leszesz.

Lombardiai polgárok

Milánóban, 1848. januárius 15-én

S miután idáig eljutott, a levélíró nyilván elégedetten állt fel asztalától – elégedetten egyrészt azért, mert úgy érezhette, hogy megtette, amit meggyőződése szerint kötelessége volt megtenni, de másrészt elégedetten azért is, mert úgy vélhette, hogy a nagy mű megszövegezése során kellő körültekintéssel járt el, hiszen levelét egyes szám első személyben kezdte írni, de azután átváltott a többes számú előadásmódra, s néhol vissza-visszatért ugyan az egyes szám használatához, a levél végén azonban aláírás gyanánt mégsem saját nevét, hanem a „lombardiai polgárok” („cives Longobardi”) kifejezést szerepeltette. Ez pedig – gondolhatta – bölcs megoldás volt – egyfelől azért, mert így nagyobb nyomatékot biztosíthatott mondanivalójának, mintha azt pusztán a maga nevében, egyetlen magánember véleményeként vetette volna papírra, másfelől meg azért, mert így, ha levele netán illeték-telenek kezébe kerül, akkor reményei szerint megóvhatta magát a különben egészen bizonyosan rá váró megtorlástól.

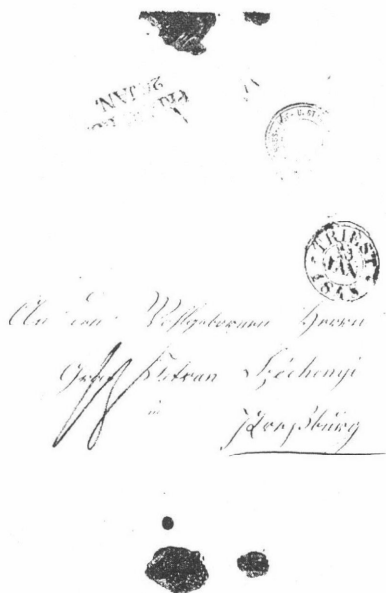
De ha a levélíró eszerint a maga védelmében (és a kíváncsi utókor bánatára) óvakodott is felfedni kilétét, mégsem volt eléggé óvatos ember. Mivel nyilván nem akadt olyan Pozsonyba készülő ismerőse, akit megkérhetett volna a levél továbbítására, s mivel – úgy látszik – sejtelve sem volt arról, hogy az osztrák posta nem éppen a levéltitok tisztelőben

^{cc} Helyesen: vestrae.

^{dd} Helyesen: fruitur.

^{ee} Helyesen: atque.

tartásáról nevezetes:⁵⁷ miután a levelet borítékba zárta és (német nyelven) megcímezte Széchenyinek, majd lepecsételte – de óvatosságának újabb jeleként címeres pecsétnyomó használata nélkül (bár ilyen pecsétnyomót gyaníthatóan azért sem használhatott volna, mert nem volt nemesember) –, a levéllel elbaktatott a milánói postahivatalba, s a postára bízta kézbesítését.

A LEVÉLBORÍTÉK – FELBONTÁSA UTÁN

Ferstlrel azután mindjárt munkához is láttak, hogy egyesült erővel minél pontosabb képet alkossanak az ismeretlen levélíró mondanivalójáról. Ami azonban nem ment könnyen. Már csak a szöveg némely stilsztikai sajátosságai miatt sem. Hiszen a levélíró – magunk is láthattuk – eleinte önöző formát alkalmazott, amilyen a latin nyelvben csak a középkor végére alakult ki, de utóbb átváltott a klasszikus latinban egyedül használatos tegező beszédmódra, ámbar emellett sem tartott ki következetesen. Ez azonban persze még nem gátolta a szöveg tartalmának kibogozását. Annál több nehézséget kellett viszont okoznia annak, hogy a levélíró – jóllehet saját állítása szerint a nagyobb „érthetőség” („claritas”) kedvéért határozott úgy, hogy latinul fog Széchenyihez fordulni – latinul valójában nem tudott elég jól. Mutatja ezt, hogy szövegében – ezt is láthattuk már – szép számban akadnak nyelvtani hibák, mindenekelőtt *declinatiós* és *conjugatiós* balfogások, s ezek bizony már rendkívül megnehezítik egy-egy mondatának a megértését.⁶⁰

A levél pedig el is indult a maga útján, s – a borítékján látható postabélyegzők tanúsága szerint – január 23-án megérkezett Triesztbe, majd 26-án Pozsonyba is. Széchenyihez viszont már nem jutott el.

A pozsonyi posta-főigazgató, tekintetes Vrabely Károly úr ugyanis (akit Metternich titkos levéllenőrző szolgálata, a *cabinet noir* 1839 óta foglalkoztatott⁵⁸), mikor kezébe került ez a Bécsben megbízhatatlan elemként számon tartott⁵⁹ Széchenyinek szóló küldemény, habozás nélkül feltörte pecsétjét, s elolvashván a levelet, arra a következtetésre jutott, hogy alighanem nagy hibát követne el, ha ezt a felforgató szöveget a felsőbb-ség hozzájárulásának előzetes kikérése nélkül továbbítaná a címzethez. Még 26-án délelőtt Bécsbe sietett tehát, s a levelet magával vitte a legilletékesebbhez, az udvari rendőri és könyvvizsgáló kormányászok vezető munkatársai közé tartozó Leopold Valentin Ferstl udvari tanácsoshoz, akinek a feladata volt a magyar országgyűlés tagjait megfigyelni hivatott osztrák titkosügynökök munkájának az irányítása.

⁵⁷ Mert a levélírónak bizonyára kevesebb korábbi rossz tapasztalata lehetett, mint például a nagy magyar költőnek, Vörösmarty Mihálynak, aki már 1837-ben elpanaszolta, hogy rettentő „csapás rajtunk a posta, mely hozzá férhetetlen gazsággal itt amott feltartóztatja” küldeményeinket (Vörösmarty Kőlcsey Ferenchez, Pest, 1837. febr. 13., Vörösmarty Mihály Összes Művei XVIII Szerkesztette: Brisits Frigyes. Budapest, 1965. 99.; újra közli Lukácsy Sándor (szerk.): Mi tilt jobbakká válnotok? (Vörösmarty és kora). Budapest, é. n. [2003], 237.).

⁵⁸ Mayr, Josef Karl: Metternichs geheimer Briefdienst (Postlogen und Postkurse). Wien, 1935. 12.

⁵⁹ Vö. Andics Erzsébet: Metternich és Magyarország. Budapest, 1975. 252–254.

⁶⁰ Emiatt magam is sokat küszködtem a levél magyar fordításának tető alá hozásával, s némelykor elfogott a kétely, vajon nem érttem-e félre a levél egyik vagy másik mondatát. Fordításom ellenőrzésére s esetleges hibáinak kigyomlálására ezért felkértem két nálam jobb latinistát, s tőlük

Nem csoda hát, hogy a két buzgó férfiú hosszan bajlódott a felforgató iromány értelmezésével. De miközben fáradhatatlanul birkóztak a magukra vállalt feladat elvégzésével, váratlanul betoppant Ferstlhöz az udvarnak egy harmadik hű szolgálója, a bécsi udvari postahivatal élén álló Czeh Ferdinánd, s tőle azután megkapták a szükséges segítséget. Azt azonban hármásban sem voltak képesek – vagy elég bátrak – eldönteni, hogy Vrábely végül is továbbítsa-e a küldeményt Széchenyihez vagy se.

Czeh ezért magához vette a Vrábely által kézre kerített küldeményt és döntés végett még aznap továbbküldte az udvari rendőri és könyvvizsgáló kormányzék fejéhez, Joseph Sedlnitzky gróffhoz egy kísérőlevéllel,⁶¹ amely (német eredetiben és magyar fordításban) így hangzik:

Äußerst Geheim^a

Euer Exzell[en]z!

Als ich heute vor Mittag zu Förstl^b kam, fand ich denselben nebst dem ganz unerläßlichen Oberpost-Verwalter Vrábely^c in voller Beschäftigung mit der Manipulation eines Schreibens der Lombarden an Grafen Stephen Széchenyi.^d

Der Inhalt dieses Schreibens läßt sich so ziemlich dahin reduciren: „Ihr seit^e eine freye Nation, und laßt Euer Militær zur Unterdrückung der Freyheit anderer Völker gebrauchen, – sprecht darüber ein gewichtiges Wort in Euerer Reichs Versam[m]lung, und Euere Soldaten, wie auch ihre Führer werden glimpflicher gegen unsere Mitbürger auftreten und ihre Gewalt weniger mißbrauchen.“

Obschon ich überzeugt bin, daß Gr. Széchenyi^d dieses Schreiben befugtesten Ortes vorlegen würde, so kenne ich anderer Seits Széchenyis^d Eitelkeit zu gut, um auch nur einen Augenblick daran zu zweifeln, daß er es früher mehreren seiner Freunde *sub secreto* mitteilen wird, was in diesem Augenblicke – besonders bei der Leichtgläubigkeit und Entzündbarkeit unserer Landsleute – ganz gewiß äußerst

Igen-igen titkon

Nagyméltóságú Uram!

Midőn ma délelőtt Ferstlhöz mentem, együtt találtam őt a tökéletesen nélkülözhetlen Vrábely postafőigazgatóval, amint teljesen belemerültek egy lombardok által Széchenyi István gróffhoz intézett levéllel való bíbelődésbe.

E levél tartalmát nagyjából ekként lehet összegezni: „Ti egy szabad nemzet fiai vagytok, s mégis hagyjátok, hogy katonaságokat más népek szabadságának az elfojtására használják fel, – mondjatok ki erről egy nyomatékos szót országgyűléseteken, és katonáitok, miként irányítóik is, kíméletesebben fognak fellépni polgártársainkkal szemben s kevésbé fognak visszaélni hatalmukkal.“

Ámbár bizonyosra veszem, hogy ezt a levelet Széchenyi gr. bemutatná a legilletékesb helyen, másfelől nagyon is jól ismerem Széchenyi önhittségét, semmint akár egyetlen pillanatig is kétleném, hogy ő előbb titoktartás kikötésével barátai közül többeket meg fog ismertetni vele, ami pillanatnyilag – kivált honfitársaink hiszékenysége és gyűlékonysága folytán – egészen bizonyosan rendkívül rossz hatással

kaptam is sok segítséget, amiért ezúton mondok hálás köszönetet mindkettejüknek, Érszegi Gézának és Rihmer Zoltánnak. – S. Gy.

⁶¹ A kísérőlevélnek nincs címzése. De hogy címzettje csakis Sedlnitzky lehetett, az tartalmából egyértelműen kiviláglik.

^a Így, nagy kezdőbetűvel.

^b Így, *e* helyett *ö* betűvel.

^c Így, ékezzettel az *a* betű helyett az *e*-n.

^d Így, ékezzettel mindkét *e* betűn.

^e Helyesen: seid.

schlecht einwirken, ja viel[I]eicht sogar eine Discus[s]ion über die italienischen Wirren provozieren könnte.

In Erwägung dieser Umstände und dessen, daß das Schreiben anonym ist und der Schreiber desselben sich wohl nie als solchen bekennen wird, daß soweit dasselbe, wenn man es nicht zustellt, nie zur Ken[n]tniß Szechenyis¹ gelangen dürfte, habe ich für gut befunden, es zu captiviren und Eurer Exzellenz mit der ergebnen Bitte vorzulegen, nach gepflogener Rücksprache mit dem Fürsten Staatskanzler mir hierüber eine weitere Weisung zukommen lassen zu wollen, wohin ich nur noch zu benehmen mir erlaube, daß auf dem Post-Stempel – nach Behauptung [von] Vrabely² – das Datum jeden Augenblick abgeändert werden könne.

lehetne, mi több: talán az itáliai zavargások megvitatását is kihívhatná.

Mérlegelvén ezeket a környülményeket, meg azt, hogy a levél névtelen s írója magát nyilván sohasem fogja elismerni szerzőjének, továbbá, hogy Széchenyi, ha nem kézbesítik, sohasem szerezhetne róla tudomást, jónak véltem a levelet birtokomba venni és Nagyméltóságodnak olyan alázatos kéressel bemutatni, szíveskedjék nekem ez ügyben az államkancellár őhercegségével folytatandó szokásos megbeszélés alapján további utasítást adatni, amihez még csak azt bátorkodom hozzáfűzni, hogy a postabélyegzőn látható keltezés – Vrábely közlése szerint – bármely pillanatban megváltoztathatnék.

26/1. 1848

In größter Eile

Czeh

1848. I. 26.

Igen-igen sietve

Czeh

S Sedlnitzky – úgy látszik – kapva kapott Czeh Ferdinánd indítványán – egyrészt nyilván azért, mert Széchenyi István mégsem volt akárcsi, s így, ha kitudódik, hogy elkoboztak egy neki szóló levelet, ebből óriási botrány kerekedhetett volna, másrészt meg gyaníthatóan azért, mert ha a döntést áthárítja Metternichre, akkor a döntéssel járó felelősségtől is megszabadulhat. Metternichben viszont nem éltek ilyen aggályok, hiszen ő az egész birodalomban egyetlen a magánánál nagyobb hatalommal bíró embert sem ismert, s ezért nem tartott attól, hogy bármely döntése miatt bárki is felelősségre vonható. (Arra pedig nem gondolt, hogy mégiscsak létezik a birodalomban egy nála is nagyobb hatalom: a bécsi nép – s ez a nép alig több mint két hét múlva mégiscsak felelősségre fogja vonni, igaz, nem egyes kártékony döntései, hanem az egész általa kiépített elnyomó és elviselhetetlen rendszer miatt. Mert őfőméltósága, amennyire elképzelhetőnek ítélte, hogy Milánóban előbb-utóbb forradalom fog kitörni, annyira elképzelhetetlennek vélte, hogy a császárváros békeszerető és béketűrő népe valaha is a forradalom útjára lépjen.)

Metternich tehát, mikor Sedlnitzky kikérte döntését, minden jel szerint azt válaszolta, hogy az elkobzott levelet nem szabad eljuttatni címzettjéhez, s azután magához is vette ezt a felforgató írományt.⁶²

¹ Így, ékezettel a második e betűn.

² Így, az a betűre teendő ékezet mellőzésével.

⁶² Erre vall, hogy a levél meg borítékja (és Czeh Ferdinánd Sedlnitzkyhez intézett előterjesztése) az államkancellár hátrahagyott iratai között maradt ránk: ÖStA HHStA Ministerium des Außen, Administrative Registratur, Departement 2: Geheime Personalakten, Nr. 178. Erről az – általa rendezett – állagról tüzetes leírással szolgál Horst Brettner-Messler: Aus vier Kontinenten (Wiederentdeckte Personalakten des k. u. k. Ministeriums des kaiserlichen Hauses und des Außen), Archiv und Forschung, Wien–München, 1993. 240–267. Ugyanő idéz is egy mondatot Czeh előterjesztéséből (uo. 264.).

Egyszóval Széchenyi csak nem értesülhetett a milánói olasz hazafi hozzá intézett kéréséről. De bizonyosra vehetjük, hogy ha értesül is róla, akkor sem tesz eleget neki. Hiszen Széchenyi ekkor még abban a hitben élt, hogy a Habsburg-birodalom – mint Metternich vallja – az európai hatalmi rendszer egyik mozdíthatatlan talpköve, s ezért aki gyengíteni vagy éppen szétzilálni törekszik ezt a birodalmat, az kihívja maga ellen a birodalom csorbítatlan fennmaradásában érdekelt többi európai hatalmasságot is, vagyis kárt okoz önmagának s egyben súlyos csapást mér a napóleoni háborúk lezárulta óta Európa-szerte uralkodó békés viszonyokra, amelyek megóvása pedig valamennyi európai népnek javára válik.⁶³ Széchenyi tehát, ha megtudja, hogy Milánóban magyar katonák is közreműködtek védtelen és véten emberek lemészárlásában, ezt nyilván elítélte volna, a birodalom észak-itáliai tartományainak függetlenségi törekvéseit viszont semmiképpen sem pártolhatta (amint ekkor még Magyarország függetlenedési törekvéseit sem pártolta.)

A milánóiaknak azonban rövidesen Széchenyi közbenjárása nélkül is sikerült megszabadulniok elnyomóiktól – s nem csupán a városukban állomásozó magyar katonáktól, hanem a többiekétől is. Ezt pedig végső soron – bármennyire meglepő is – Metternichnek köszönhető. Metternich ugyanis január közepén magához kérte az államértekezleti miniszterek egyikét, Franz Hartig grófot, aki a harmincas évek második felében Spauro gróf elődjeként Milánóban mint lombardiai kormányzó szolgált,⁶⁴ azaz meglehetősen ismerte az ottani viszonyokat, s az ő véleményének a kikérése után 17-re (vagyis ugyanakkorra, amikor Milánó utcáin feltűntek az uralkodó 9-i szózatának a szövegét nyilvánosságra hozó falragaszok) kidolgozott egy tervezetet arra nézve, mit kell tenni, hogy a várható milánói forradalom kitérőse után is biztosítva legyen az alkirály személyes biztonsága és cselekvőképessége. Ez a tervezet pedig kimondta, hogy Rainer főherceg Milánóból sürgősen települjön át Radetzky állomáshelyére, Veronába s ott királyi alteregói hatalommal vegye át mindazon katonai és jogszolgáltatási ügyek legfelső fokán történő irányítását, amelyekhez eligazítást eddig az illetékes bécsi főhatóságok szolgáltattak. S hogy Rainer képes is legyen felhőni ilyen módon megnagyobbodó feladataihoz, mellette – mondta ki a tervezet – alakuljon egy segítségére szolgáló és az ő elnökletével tevékenykedő bizottság, *giunta* s ezen belül Ficquelmont foglalkozzék a „diplomáciai” ügyekkel (azaz – értelemszerűen – a lombardiai szabadságtörekvések iránt mind nyíltabb rokonszenvet mutató Piemont megfélemezését célzó teendőkkal), Eugen Wratislaw gróf altábornagy, az uralkodó (ugyancsak Veronába küldendő) első főhadsegédje a katonai tennivalókkal, Torresani báró a belügyekkel s a milánói fellebbviteli törvényszék alelnöke, Antonio Salvotti lovag az igazságügyekkel.⁶⁵

Mielőtt azonban ez a tervezet életbe lépett volna, történtek egyéb intézkedések is. Mindenekelőtt folytatódott a Radetzky által sürgetett csapaterősítések Észak-Itáliába küldése,⁶⁶ s így a tábornagy rendelkezésére álló csapatok összlétszáma február elejére meghaladta a százezer főt,⁶⁷ Radetzky pedig sietve hozzáfogott a milánói *castello* megerősítéséhez.⁶⁸ Majd egy uralkodói kézirat február 13-án elrendelte, hogy az olasz földön korábban csak útonállókat büntetésére, illetőleg elrettentésére szolgáló rögtönítélő bírások⁶⁹ ér-

⁶³ Erről bővebben Spira György: Széchenyi tragikus útja. Spira György: A negyvennyolcas nemzedék nyomában. Budapest, 1973. 182.; valamint Gergely András: Széchenyiről röviden. Széchenyi István Válogatott Művei. Szerkesztette: Spira György. Budapest, 1991. III. 1270–1272.

⁶⁴ Wurzbach VII, Wien, 1861. 400.

⁶⁵ A tervezet részlegesen közölve: MNP VII, 575–576.

⁶⁶ Erről a 49. jegyzetben már hivatkozott források.

⁶⁷ Spellanzon III, 626.

⁶⁸ [Schœnhals] I, 96.

⁶⁹ Erről [Schœnhals] I, 79.

vényét terjesszék ki a „politikai vétségek” („politische Vergehen”) elkövetőire is;⁷⁰ igaz, ez a rendelkezés némely katonai parancsnokok bánatára nagyrészt papíron maradt, mivel nemigen akadt olasz bíró, aki vállalkozott volna alkalmazására.⁷¹ S nem sokkal utóbb némileg megmászult a 17-i tervezet is, amennyiben a január elején meglehetősen leszerepelt Ficquelmont-t Metternich március 1-jén hazarendelte, ha nem is azért, hogy kérdőre vonja balfogásai miatt, hanem hogy – iránta táplált még mindig rendíthetetlen bizalmának jeleként – kineveztesse a február 15-én váratlanul elhunyt Ignaz Hardegg-Glatz gróf lovassági tábornok⁷² utódjaként az udvari haditanács elnökévé...⁷³

Rainer főherceg viszont mindeközben változatlanul Milánóban töltötte idejét s – mintha meg sem fordult volna a fejében, hogy a város utcáin január 5-i és 9-i szózatának nyilvánosságra kerülése óta tapasztalható elcsendesülés csupán „vihár előtti csönd” („Ruhe vor dem Gewitter”) s hogy „minden elvesztegetett nap felér egy elveszített esztendővel” („jeder Tag ist ein verlohrenes Jahr”)⁷⁴ – vajmi kevés hasznot hajtó látszatintézkedésekhez folyamodott. Február 22-én például közzététett Torresanival egy hirdetményt, amely tudatta a milánóiakkal, hogy a karneválnak az ez évben március 7-re eső húshagyó keddig még hátralévő napjaiban tilos a köztereken álarcban mutatkozniuk;⁷⁵ ami a milánóiakat legfeljebb arról győzhette meg, hogy elnyomóik még az ő legártatlanabb megnyilatkozásaitól is halálosan rettegnek. Így hát a türelmét vesztő Metternich március 1-jén kénytelen volt tudatni Rainerrel, hogy maga az uralkodó is ragaszkodik az ő mielőbbi Veronába menekeléséhez.⁷⁶

Erre azután Rainer végül is megtört, s március 14-én közölte a lombardiai kormányzósággal, hogy székhelyét három nap múlva „időlegesen” („auf einige Zeit”) áthelyezi Veronába,⁷⁷ 17-én hajnalban pedig ötven huszár fedezetével csakugyan útra kelt Verona felé; amit a róla értesülő rosszmájú milánóiak utcahosszat úgy kommentáltak, hogy az urak immár „csomagolnak, csomagolnak” („fanno fagotto, fanno fagotto”).⁷⁸ Pedig ekkor Rainerhez hasonlóan még ők sem tudták, mi történt Bécsben 13-án.

17. délutánján viszont már Milánóban volt a 13-i bécsi forradalom híre, s pillanatokon belül már városszerte beszélték, hogy a császárváros népe kikényszerítette a cenzúra eltörlését és a nemzetőrség létrehozásának (vagyis a forradalmi tömegek felfegyverzésének) az engedélyezését s – ami kivált örvendetes fejlemény volt – kikényszerítette a gyűlölt államkancellár, az egész elnyomó rendszernek nevet adó Metternich herceg lemondását.⁷⁹ A jó hír pedig az átalakulásra vágyó milánóiakra is szakasztott olyan hatást gyakorolt, aminőt három nappal előbb pesti eszmerokonaikra: akár pesti társaik, akik 14-én este megbeszé-

⁷⁰ Erről falragaszokon tájékoztatta a milánóiakat Spaur hirdetménye, Milánó, 1848. febr. 22., reprodukcióban közli Spellanzon III, 622. A rögtönítélkezés kiterjesztéséről ír még [Schœnhals] I, 90. (Innen az idézet is.)

⁷¹ Erről [Schœnhals] I, 90. Hasonlóról panaszkodott a Milánóban szolgáló Karl Schwarzenberg hg., a 4. (Windisch-Grätz) könnyűlovasezred hadnagya is Bécsben élő nagybátyjának, Friedrich Schwarzenberg hg. szolgálaton kívüli ezredesnek, Lombardia (?), 1848. febr. 28., Státni oblastní archív v Třeboni, A Schwarzenberg hg. család orlíki levéltára, Friedrich Schwarzenberg hg. iratai II–50a.

⁷² Wurzbach VII, 359.

⁷³ Metternich Ficquelmont-hoz, Bécs, 1848. márc. 1., MNP VII, 587.

⁷⁴ Holott némely császári tisztek nagyon is tartottak ettől. Így például Karl Schwarzenberg hg. Friedrich Schwarzenberg hg.-hez, Brescia, 1848. márc. 8., a 71. jegyzetben hivatkozott helyen.

⁷⁵ Torresani hirdetménye, Milánó, 1848. febr. 22., reprodukcióban közli Spellanzon III, 621.

⁷⁶ Lásd a 73. jegyzetben hivatkozott leiratát, MNP VII, 588.

⁷⁷ Rainer Heinrich O'Donnell gr. lombardiai alkormányzóhoz, Milánó, 1848. márc. 14., reprodukcióban közli Spellanzon III, 633.

⁷⁸ Spellanzon III, 635.

⁷⁹ [Schœnhals] I, 99.; Spellanzon III, 707.

lést tartottak a magyar liberálisok Ellenzéki Pártjának helybeli klubjában, az Ellenzéki Körben, hogy döntsenek további teendőikről, úgy 17-én este hasonló célból a szabadságmozgalom milánói hangadói is egybegyűltek Giovanni Cantoni házában, s itt is, mint amott, heves vita bontakozott ki a tanácskozás résztvevői között.

A mérsékeltbbek ugyanis azt hangoztatták, hogy Milánónak nem szabad kibontania a forradalom zászlaját mindaddig, amíg a piemonti hadsereg át nem lépi a Ticino folyó mentén húzódó határt, hogy kiverje Lombardiából a császáriakat, mert Milánó népe máskülönben biztos kudarca kárhoztatja magát. Ezzel szemben a radikálisabbak (akik egyébként maguk is számítottak a piemonti hadsereg segítségére) – mintha csak azt visszahangozták volna, amit Pesten Petőfi mondott 14-én este (hogy tudniillik „tenni kell és mindjárt holnap ... hát ha holnapután már késő lesz!”⁸⁰ – annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy nem szabad késlekedni, mert a halogatás csak kompromittálná a jó ügyet, s már csak azért sem, mert a *castellóban* állomásozó gránátoszászlóaljok magyar és olasz közvitézai és altisztjei, akikkel napok óta tárgyalnak s akik értesüléseik szerint rövidesen el fognak vonulni a Ticino mellékére, megígérték, hogy távozásuk előtt még nagyobb mennyiségű kézfegyverhez és lőszerhez juttatják őket, ez pedig jócskán megnöveli majd egy forradalmi megmozdulás esélyeit.

A vita azonban nem vezetett törésre, mert végül a mérsékeltbbek is elismerték, hogy már másnap cselekedni kell; legfeljebb azt hangsúlyozták, hogy a népet egyelőre csupán békés megmozdulásra szabad felhívni. Ennek megfelelően a mérsékelték egyike, Cesare Correnti, aki maga is a kormányzóság hivatalnokja volt, még az éjszaka folyamán megfogalmazott és – semmibe véve a statárium fenyegetését – másnap hajnalra cenzori engedély nélkül ki is nyomtattatott egy röpiratot, amely arra figyelmeztette a milánóiakat: „Itália sorsa a mi kezünkben van, egyetlen nap dönthet egy évszázad jó szerencséről” („Il destino d’Italia è nelle nostre mani, un giorno può decidere la sorte di un secolo”), s ezért „nyilatkoztassuk ki egyhangúlag és békésen, de ellenállhatlan akarattal, hogy országunk olasz akar lenni, s hogy magunkat éretteknek érezzük szabad intézményekre” („proclamiamo unanimes e pacifici, ma con irresistibile volere che il nostro paese vuole essere italiano e che si sente maturo a libere istituzioni”); követeljük tehát őket, „békét és testvériséget kínálva, de nem félve a harctól” („offrendo pace e fratellanza, ma non temendo la guerra”). S a röpirat a kései magyar olvasót a pesti márciusi fiatalok híres tizenkét pontjának első mondatára emlékeztető jelszavakkal végződött: „Rend! Kurázs! Egyetértés” („Ordine! Coraggio! Concordia!”)⁸¹

És a röpirat hatott is: 18-án reggel már hatalmas tömeg fogta körül a városi tanács székházát, a *Brolettót*, az emberek pedig hangos szóval követelték, hogy fegyverezzék fel őket s haladéktalanul alakítsanak itt is polgárőrséget. Közben viszont feltűntek a házak falán a Correnti röpiratában foglaltakat ellensúlyozni hivatott falragaszok, amelyeket a néhány napja konzultációk miatt Bécsbe rendelt Spaur gróf helyettese, Heinrich O’Donnell gróf tétetett közzé s amelyek immár hivatalosan is hírül adták, hogy az uralkodó kegyeskedett elrendelni a cenzúra eltörlését és egy új sajtótörvény megalkotását, továbbá azt, hogy legkésőbb július 3-ig hívjanak össze egy az osztrák–cseh örökös tartományok, valamint a „Lombard-velencei Királyság” rendi gyűléseinek küldötteiből szervezendő birodalmi rendi gyűlést.⁸² Ez azonban már nem tudta lecsillapítani a felajzott embereket, s ennek jeleként sokak szájából lehetett hallani azt a véleményt, hogy a meghirdetett engedmények „túlságosan megkésettek” („troppo tardi”).

⁸⁰ Lapok Petőfi Sándor naplójából, 1848. márc. 17., PSÖM V, 81.

⁸¹ Idézi Spellanzon III, 710.

⁸² O’Don[n]ell hirdeteménye, Milánó, 1848. márc. 18., reprodukcióban közölve: Spellanzon III, 711.

O'Donnell ekkor, tapasztalván, hogy hirdetésményével nem ért célt, elhatározta, hogy az ekkor is Milánóban időző Radetzkyhez fordul s felkéri a tábornagyot, vezényelje ki a parancsnoksága alatt álló csapatokat a város utcáira. Mielőtt azonban megtette volna ezt a lépést, jónak látta magához hívatni a *podestà* s az ő véleményét is kikérni tervéről. Casati pedig sietett eleget tenni a hívásnak, de nem úgy nyilatkozott, ahogyan az alkormányzó úr várta, hanem kereken kijelentette, hogy nem helyeselheti a tervezett erőmutatást, mert ez okvetlenül felfordulásra, a népek a katonasággal való összetűzésére vezetne. És a határozatlan O'Donnell, hagyván magát meggyőzetni, feladta tervét s egy átíratban éppen arra kérte Radetzkyt, hogy – elhárítandó az itteni nép felbolydulását – ne küldjön katonákat Milánó közttereire, amíg ezt ő maga nem indítványozza, mivel a helybeliek – mint remélhető is volt – egyelőre örömmel fogadták a tudomásukra hozott „dicső vívmányokat” („glorreichen Errungenschaften”).⁸³

Casati, mikor visszaérkezett a Brolettóhoz, tapasztalta, hogy távolléte idején az épületet körülvevő tömeg még hatalmasabbra nőtt, s hallhatta, hogy az emberek ezrei most is felfegyverzésüket követelik. Erre visszafordult s néhány jelenlévő tanácsnoktársával együtt ismét elhajtattott a kormányzóság székháza, a Monforte-palota felé, ekkor azonban a zöld-fehér-piros trikolorok által elborított utcákon át már a néptömeg is követte kocsiját. A Weiler-gránátoszászlóaljnak a Monforte-palotánál őrt álló tagjai pedig, mikor meglátták a közeledő sokaságot, tüzet nyitottak, de néhány vadászpuskával rendelkező felvonuló viszonzta a tüzet, s két gránátos holtan, kettő pedig sebesülten maradt a kövezeten. Erre az emberek rárontottak a többi gránátosra, és lefegyverezték őket, majd összezúzták az öröknek rossz idő esetén búvóhelyül szolgáló – fekete-sárga császári színekkel bepíngált – faköponyegeket és az épület falairól letörték a kétfejű sasos császári címereket, s azután Casati nyomában berontottak a palotába és törtek-zúztak, míg csak az alkormányzó irodájáig nem értek. O'Donnell pedig ekkor ugyanúgy viselkedett, ahogyan 15-én este Budán a forradalmi tömeg által meglátogatott nagyméltóságú magyar királyi helytartótanács, amely tudvalévően „sápadt vala és reszketni méltóztatott, és öt percnyi tanácskozás után mindenbe bele gyezett”:⁸⁴ a halálsápadt és reszkető O'Donnell eleve azzal fogadta az érkezőket:

– Megteendem, ami akartok, megteszek mindent, amit akartok (Farò quello che volete, tutto quello che volete). – Mire felharsant a kiáltás:

– Vesszen a rendőrség, polgárőrséget akarunk (Abbasso la polizia, vogliamo la Guardia Civica). – És a rémült O'Donnell sem mert mást tenni, mint elismételni:

– Úgy, úgy, vesszen a rendőrség, úgy, [légyen] polgárőrség (Sì, sì, abbasso la polizia, [sia] la Guardia Civica, sì). – Ekkor azonban újabb kiáltás hangzott fel:

– Ezt írásban akarjuk (Lo vogliamo in iscritto). – S erre O'Donnell kijelentette, hogy amit megígért, azt kész írásba is adni.⁸⁵ Casati pedig, szaván fogva a nagyurat, azon nyomban papírra vetett és alá is íratott vele három szűkszavú kormányzói rendeletet, amelyek közül az első kimondta, hogy a városi tanács felhatalmaztatik a polgárőrség megalakítására

KÉT ŐRT ÁLLÓ MAGYARHONI KÖZVITÉZ:
EGY GRÁNÁTOS MEG EGY GYALOGOS

⁸³ Az átíratot ismerteti [Schœnhals] I, 100.

⁸⁴ Lapok Petőfi Sándor naplójából, 1848. márc. 17., PSÖM V, 83.

⁸⁵ A szökváltást idézi Spellanzon III, 713.

és felfegyverzésére, a második utasította a rendőrséget, hogy fegyvereit haladéktalanul szolgáltatssa ki a városi tanácsnak, a harmadik pedig intézkedett a rendőri igazgatóság felszámolásáról s a közbátorság fölötti őrökést a városi tanácsra bízta.

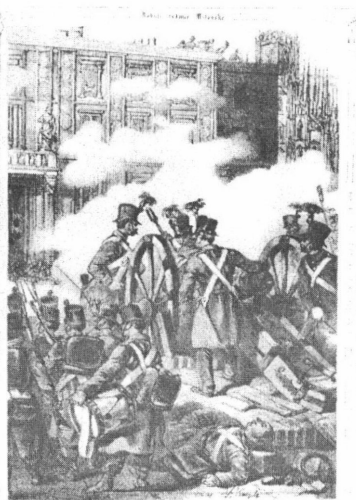
Ezek után Casati és kísérete, túszként magával hurcolva O'Donnellt is, visszatért a Brolettóba. Közben olyan – ekkor még alaptalan – hír érkezett, hogy katonaság közeledik, s erre döngeni kezdtek a San Damiano-egyház félrevert harangjai, majd megdördültek a *castello* ágyúi, igaz, még csak azért, hogy fegyverbe szólítsák az egész helyőrséget, a nép pedig lázas buzgalommal nekilátott barikádok építésének.

A Brolettóba visszaérkezett Casatinak első dolga volt, hogy közzétegyen egy hirdetményt, amely arra hívta fel a hús és hatvan év közötti milánóiakat, hogy minél nagyobb számban jelentkezzenek a polgárőrségbe és, ha van fegyverük, azt is hozzák magukkal, majd a polgárőrség megszervezésére és irányítására felkérte Napóleon egykori hadseregének egyik veteránját, a bresciai, de fél évtizede Milánóban élő

Teodoro Lechi tábornokot. Egyidejűleg elküldte két képviselőjét Torresanihoz (aki az előző napon nem csatlakozott Rainer főherceghez, hanem továbbra is Milánóban maradt), hogy felszólítsák őt az O'Donnell rendeleteiben foglaltak teljesítésére; Torresani azonban nem engedelmeskedett, mondván, hogy az alkormányzó nem szabad akaratából adta ki a kérdéses rendeleteket, ő, Torresani pedig ezentúl kizárólag Radetzky tábornagy utasításainak hajlandó alávetni magát. Nagyobb sikerrel járt viszont az a küldöttség, amely O'Donnellnek egy Casati unszólására született írásos felhívását vitte el a csendőrezred főfelügyelőjéhez, az ekkor éppen betegágyban fekvő Lodovico Rivaira báró altábornagyhoz, annak a kívánságának adva hangot, hogy az ő parancsnoksága alatt álló fegyveres testületet is rendelje alá a polgári hatóságnak; Rivaira ugyanis engedelmességet ígért, amiért Radetzky, értesülvén a dologról, közölte is vele, hogy hadbíróssági ítélet alapján agyon fogja lövetni.⁸⁶

MILÁNÓ MÁRCIUS 18-ÁN

MILÁNÓ MÁRCIUS 18-ÁN

Mert Radetzky ekkorra eltökélte, hogy nem várva a szabadságától amúgy is megfosztott O'Donnell kérésére, fegyveres erővel vet véget a milánói rebeliónak, s ostromállapotot hirdetett, majd csapatait megindította a város ellen olyan utasítással, hogy az ellenállás megtörése végett szükség esetén akár tüzéséget is bevetve, rombolják le a barikádokat. És a csapatok értek is el részleges eredményeket, de igen nagy véráldozatok árán, minthogy az előrenyomuló katonákat a házak ablakaiból és tetőiről is tűz fo-

⁸⁶ [Schœnhals] I, 109.

gadta, a lerombolt torlaszok helyett pedig a milánóiak mindenféle újabbakat és újabbakat emeltek.

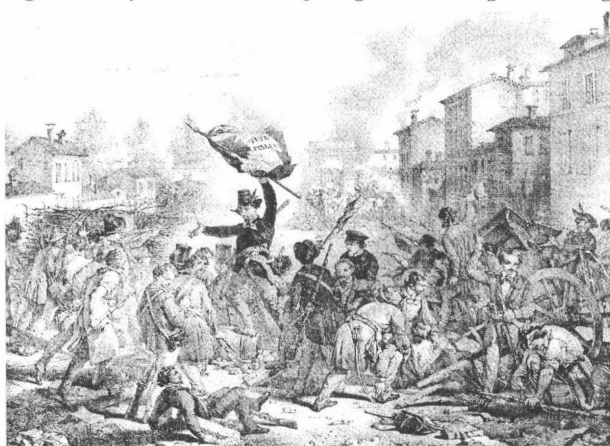
Így kezdődött az öt napig tartó elkeseredett küzdelem, amely azzal végződött, hogy Radetzky 22-én kénytelen-kelletlen valamennyi katonáját – a magyarokat is⁸⁷ – kivonta Milánóból,⁸⁸ és megindult a Garda-tó tájékán fekvő s ott számára egyelőre alkalmas menedéket kínáló négy vár – Verona, Peschiera, Mantova és Legnago –

határolta úgynevezett várnégyszög felé, hogy ott egyesüljön a Velencében szintén felkelt nép által 22-re onnan is kiszorított csapataival, s velük együtt ehelyütt készüljön fel a majdani visszavágásra. Ezzel pedig végérvényesen okafogóvá vált az a kérés, amellyel névtelen milánói levélírónk január 15-én fordult Széchenyihez.

Teljesen hiábavalónak azonban mégsem ítélni lehetjük, hogy megszületett ez a levél. Mert ha Széchenyi nem olvashatta is el, okulást meríthet belőle a kései olvasó is. A magyar olvasó, létrejöttének láttán, mindenekelőtt örömmel könyvelheti el, hogy a mi Széchenyi Istvánunk híre-neve 1848 előtt már olasz földön sem volt ismeretlen, jóllehet az ő tollából származó írásművek addig a magyaron kívül – egyetlen dán fordítás⁸⁹ kivételével – kizárólag német nyelven láttak napvilágot.⁹⁰ De elégedetten figyelhet fel a magyar olvasó a levél-

MILÁNÓ MÁRCIUS 18-ÁN

MILÁNÓ MÁRCIUS 18-ÁN

írónak arra a megállapítására is, hogy a magyar alkotmány sohasem lesz valóságos és biztos jövővel bíró, „ha csak nem fogják azonos vagy hasonló módon kormányozni a birodalom többi tartományát is” („nisi pari aut simili ratione et ceteræ imperii provinciæ regantur”); elégedetten, hiszen ez tökéletesen egybecsengett azzal, amit a magyar országgyűlés alsótábláján helyet foglaló liberális követi csoport vezérszónoka, Kossuth Lajos hangsúlyozott – nem első ízben, de különös nyomatékmal nem sokkal később, március 3-án –,

⁸⁷ Vö. Mészáros Lázár emlékiratai. Szerkesztette: Szokoly Viktor. I, Pest, 1867. 1.; Urbán Aladár: Mészáros Lázár a Batthyány-kormányban. Mészáros Lázár emlékezete. Baja, 1993. 24.; Ács Tibor: Mészáros Lázár. Budapest, 1996. 51.

⁸⁸ A milánói dicsőséges *cinque giornate* fejleményeinek minden korábbiánál részletesebb és pontosabb rajzát adja Spellanzon III, 707–763., s a róluk fentebb elmondottak is főleg ezen az előadáson alapulnak.

⁸⁹ Széchenyi om hesteavl og vaeddeløb. Fordította: N. Collin. Kiörenhavn, 1833.

⁹⁰ Vö. Szentkirályi Elemér: Kalauz Széchenyi István megismeréséhez. Budapest, 1987. 17–59.

mondván, hogy „hazánk alkotmányos jövője iránt mindaddig tökéletesen nyugodtak nem lehetünk, valameddig felséges királyunkat minden egyéb uralkodási viszonyaiba[n] is alkotmányos országslási formák nem környezendik”.⁹¹

És a kései magyar olvasó nem minden megindultság nélkül figyelhet fel arra is, hogy a levélíró, miközben kemény szavakkal elítéli azokat a magyar katonákat, akik január 3-án részt vettek a milánói vérengzésben, mennyire kiemeli, hogy ez részéről nem minden magyar

MILÁNÓ MÁRCIUS 19-ÉN

iránt táplált harag jele, hiszen – mint ismétlgeti – „a mi legfőbb gondunk az, hogy a mi mozgalmaink révén ne keveredjünk veletek ellenségességbe” („nobis hæc precipua est cura ne nostris motis inimicitia exurgat vobiscum”), nehogy „az olasz és a magyar nép ilyen okok miatt ellenségességbe keveredjék, s ennek folytán füstbe menjen, amire vágyva vágyunk” („his de causis italica atque hungarica gens inimicentur et sana inde eorum frustrentur desideria”); s erre annál is inkább érdemes felfigyelni, mert a forradalom gyümölcseként létrejött első magyar népképviseleti országgyűlés az ugyancsak a forradalom vívmányaként megalakult – de az udvari körök lekenyerezésére törekvő – első magyar parlamentáris kormány kezdeményezésére utóbb, 1848 júliusában a baloldali kisebbség tiltakozása ellenére – mint ismeretes – 40 ezer újoncot ajánlott meg Radetzky seregének a megerősítésére.⁹²

MILÁNÓBÓL FUTÓ HORVÁTOK

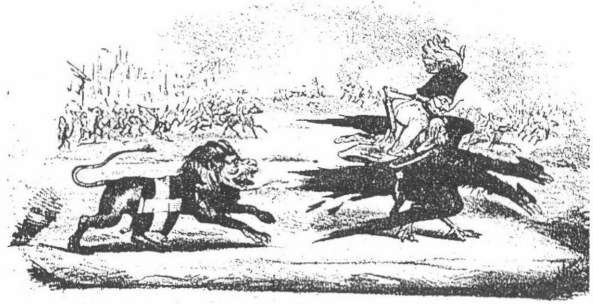
Erre pedig már csak azért is szükséges emlékeztetni, mert levélírónk – tapasztalhattuk – nem érdemleges segítséget, csupán rokonszeny-nyilvánítást kért és várt a magyaroktól, tudván, hogy „a tartós szabadság férfias fáradozással vívandó ki, s nem nyerhető el mások segítségével, mintegy ajándékként” („stabilis libertas virilibus esse assequenda conatibus, non aliena ope et quasi munere accipienda”).

Egyszóval a levélben egy rokonszenvesen és okosan gondolkodó ember megnyilatkozását kell látunk. S ezért, amennyire örülünk annak, hogy a ha-

⁹¹ Kossuth beszéde az országgyűlés alsótáblájának 1848. márc. 3-i kerületi ülésén, Kossuth Lajos Összes Munkái XI. Szerkesztette és a bevezetőt írta Barta István. Budapest, 1951. 621.; újra közli Pajkossy Gábor (szerk.): „Nemzeti újjászületés” (Válogatás Kossuth Lajos írásából és beszédeiből). Budapest, 2002. 104.

⁹² Vö. Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Budapest, 1964. 249–258., 271–276.; Spira György: Táncsics és az „olasz segély” kérdése. Spira György: Jottányit se a negyvennyolcból! Budapest, 1989. 138–152.

talom szolgálai nem tudták felfedni a levél írójának kilétét s így azután nem csaphattak le rá, hogy kedvük szerinti megtorlásban részesítsék vakmerőségéért, annyira fájlalhatjuk, hogy mi sem vagyunk – s alighanem soha nem is leszünk – képesek kideríteni, ki volt ez a derék, nemes lelkű olasz hazafi, aki 1848 első hónapjában a mi Széchenyinkhez próbált fordulni, hogy őt is rávegye a magyarokéival rokon olasz szabadságtörekvések felkarolására.

A KÉTFEJŰ SAS – HÁTÁN RADETZKYVEL – MENEKÜL LOMBARDIÁBÓL